

KOMBEST VALMISTADA KALENDRI- TÄHTPÄEVADEL INIMESENA RIIE- TATUD ÕLGKUJU

Metsik, kada, Tahma-Toomas, nääripoiss, tuhkapoiss jt.

Ergo-Hart Västrik

Käesolevas töös võtan lähema vaatluse alla *metsiku tegemise* e. Lääne-Eestis tuntud kombe valmistada *metsikuks* nimetatud ja inimesena riietatud õlgkujude, mis kanti mõnel talvisel rahvakalendri tähtpäeval oma kogukonna piiridest välja, omistades ettevõetud toimingule erinevaid tähendusi. Püüan leida vastust küsimusele, mis laadi kommet *metsiku tegemine* endast kujutas ning missugusesse pärimuskihistusse kuulub ta eesti rahvausundi kontekstis, ühtlasi suhtestada toiming teiste sarnaste kommetega eesti rahvakalendris. Enamat tähelepanu pööran kombetalituste tähendusele, eri paigus ja eri aegadel tavale antud seletustele, samuti erinevatele uurijapoolsetele tõlgendustele.

Võttes arvesse eesti rahvausundi vanemate allikate kasinust, on *metsiku tegemine* hästi dokumenteeritud juba 17.–18. sajandi vahetusel, mil seda kirjeldatakse kui talupoegade ebajumalateenistust. Ka hilisemad eesti rahvausundi uurijad on kommet käsitlenud kui kultuslikku toimingut, mistõttu *metsik* leiab sageli nimetamist eesti rahvausundi ülevaadetes. Siiski on sellise toimingu ja kultuse mõtestatus jäänud uurijatele mõnevõrra arusaamatuks, interpreteeringud on olnud vastuolulised ning enama selguse saamiseks (et eristada tõeline pärimus “alasti oletustest”) publitseerib Walter Anderson juba 1934. aastal kõik talle teadaolevad alliktekstid *metsiku tegemise* kohta, võrdleb neid üksikasjaliselt ning esitab asjassepuutuva bibliograafia (vt. Laakman, Anderson 1934, 3–26). Anderson ei kiirusta lõplike järelduste tegemisega ega pea oma ülesandeks tava kaju-

nemisloo selgitamist, vaid jätab selle töö tulevastele uurijatele (samas, 11). Oma seisukoha on hiljem möödaminnes sõnastanud mitmed kombeloo- ja usundi-uurijad, kuid välja pole kujunenud ühte selgelt domineerivat tõlgendust.¹

Peale Andersoni tekstipublikatsiooni pole kombe uurimisele seni pühendatud ühtki eriuurimust, mistõttu on põhjendatud taaskordne naasmine küsimuse juurde. Lisaks võime eesti rahvatraditsioonist leida veel teisi sarnaseid kombetalitusi, millele Anderson tähelepanu ei juhtinud, samuti on rohkesti andmeid sarnase tava kohta naaberriikides. 17.–18. sajandist pärit kirjelduste ja teadete allikana kasutan töös eespool nimetatud H. Laakmanni ja W. Andersoni uurimust *Ein neues Dokument über den estnischen Metsik-Kultus aus dem Jahre 1680* (1934), hilisemate tekstide osas Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) materjale. Nii trükistes avaldatud teadetele kui ka arhiivitekstidele viidates on sulgudes kihelkond, kust üleskirjutus on pärit, ning teate kirjapanemise aastanumber. Töö lõpus olevas allikaregistris on viited esitatud arhiivi süsteemi alusel.

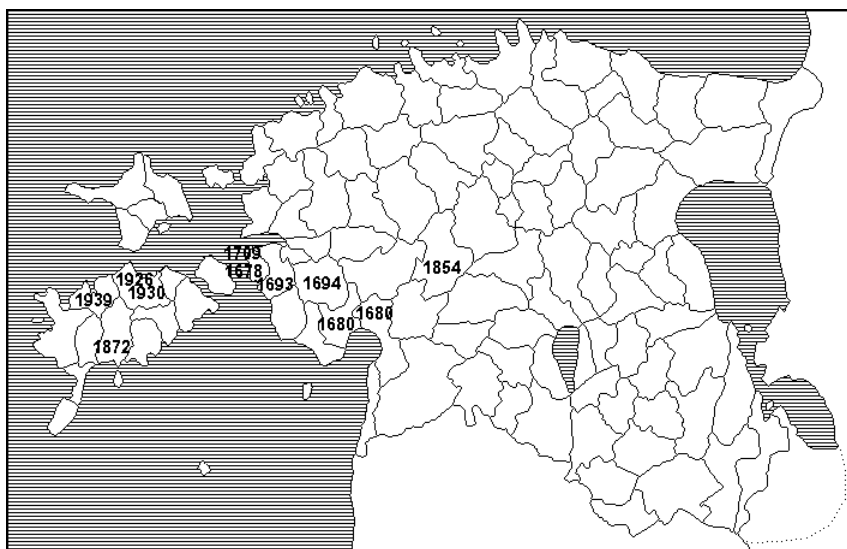
1.

Varasemad teated *metsiku tegemise* kohta on kirja pannud 17. sajandi lõpul ja 18. sajandi algul Lääne-Eestis (täpsemalt Lääne- ja Pärnumaal) tegutsenud baltisakslastest pastorid ning ametivõimude esindajad: Virtsu mõisas inspektorina töötanud Thomas Hiärne (1678),² Audru kirikuvisitatsiooni protokollkirjutaja (1680), Pärnu raehärra Johann Günther Gerlach (1680), Karuse pastor H. M. Philipp (1693), Mihkli pastor Heinrich Göseken (1694) ning Hanila pastor Erich Christian Weidenhain (1709) (vt. kaart 1).³ Eesti talupoegade komme

¹ Pigem vastupidi, mitmed uurijate esitatud väited on vastuolulised ka peale Andersoni tekstipublikatsiooni, ositi vähe argumenteeritud ning sageli toetatakse ka selles küsimuses liigselt varem avaldatud küsitavatele tõlgendustele (vt. nt. Oinas 1992, 680, Troska 1995).

² Sulgudes on toodud Hiärne teose *Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte* käsikirja arvatav valmimisaeg, kuigi raamat trükiti alles 1794. aastal. Hiärne asjakohases tekstis kõneldakse Eestimaal levinud ebausukombest ning täpsem kohamääratlus puudub, kuid võime arvata, et tähelepanek puudutab Hanila kihelkonda ja Virtsut, sest just seal tegutses Hiärne inspektorina 1669. aastal, mil ta hakkas “koguma ajaoolisi dokumente ja andmeid mälestusmärkide kohta” (Laugaste 1963, 304). Tähelepanuväärne on ka tõik, et Hiärne oli kurt, mistõttu tema teadmised *metsiku* kohta peaksid põhinema mingil senitundmatul käsikirjalisel allikal või isiklikel vaatlustel (samas). Teiste kirjapanijate isikulooliste andmete kohta vt. Laakmann, Anderson 1934, 3–4, Treumuth 1932, 18, Laugaste 1963, 303.

³ Kõik tekstid originaalviidetega on esitatud Laakmann, Anderson 1934, 3–7, 11–14. Tõlkeid eesti keelde vt. Eisen 1911, 259, 1916, 439–441, 1995 [1919], Treumuth 1932, 17–19, Laugaste 1963, 62, 70, 73, Lätt 1970, 93, Valk 1986, 73, Jaago 1997, 114–115.

Kaart 1. *Metsiku tegemine* (vrd. Laakmann, Anderson 1934, 25).

valmistada sügis-talvistel kalendritähtpäevadel õlgedest inimesekuju ning kanda see protsessiooni korras oma küla maadelt ära leiab mainimist maarahva eba-usutavade kirjeldamisel (Hiärne), kirikuvisitatsioonide ja kirikukohtu protokollides (Gerlach) ning pastorite vastustes järelpärimistele “paganlike kooskäimiste” kohta (Philipp, Göseken, Weidenhain). Nii on teadmine *metsiku tegemise* kohta väga otseselt seotud kirikute visiteerimise aktsiooniga Põhja-Eestis 17. sajandi lõpus (vt. Kahk 1987, 162–164). Suuresti ühtelangevad ning üksteist täiendavad värvikad kirjeldused lubavad arvata, et komme on hästi tuntud kitsal alal Lääne-Eesti rannikul (Karuse, Hanila, Mihkli, Lihula, ka Audru ja Pärnu kihelkondades).⁴ Iseäranis tähelepanuväärne on Pärnu kirikukohtu protokoll (1680), milles on kirja pandud ka kaks regivärsilist rahvalaulu: vanim terviklik rahvalaulu üles-

⁴ Väga selgele lokaaltraditsioonile osutab Gerlachi kirjeldus (1680), mille järgi Pärnu kihelkonna Lemmetsa küla talupojad väidavad, et nad ei teadnud metsiku tegemisest mitte midagi, enne kui Ralli Hans Lihulast tuli oma õe surma järel Lemmetsa külla õelaste eestkostjaks (Laakmann, Anderson 1934, 4). Tegemist võib olla ka talupoegade vassimisega ametnikele, kuid siiski on tõenäolisem, et Pärnu ja Audru kihelkondades oli tava varem tundmata ning just seepärast sellest uuest kunstist kirikuvõimudele teatati.

Analoogseid ebausku kombeid ei mainita ka Lõuna-Eesti 17. sajandi keskel läbi viidud kirikuvisitatsioonide protokollides, kuigi seal toimus visiteerimine märksa süsteemsemalt kui Põhja- ja Lääne-Eestis (vt. Kahk 1987, 158-162).

kirjutus (nn. “Nõelamängulaul”) ning lõik *metsiku tegemist* saanud laulust, mis on seni esimene teadaolev eesti regivärsilise tavandilaulu katke üleskirjutus (Laakmann, Anderson 1934, 10, Laugaste 1963, 229). Samuti tuleb informatiivsuse poolest esile tõsta Hanila pastor Weidenhaini teadet (1709), mille järgi *metsikut* ka *maakuningaks* (**mahkuningas**) nimetati. (Neist seikadest üksikasjalisemalt allpool.)

Järgnenud aastasaja jooksul kirjeldusi *metsiku tegemise* kombe kohta arhiiviallikates ja trükistes pole teada. On võimalik, et tühiku teadete jadas põhjustasid 17. sajandi lõpus ja 18. sajandi alguses Eestit vapustanud epideemiad, korduvad viljaikaldused ning Põhjasõda. Nimelt, kirjeldused 17. sajandist on ajast, mis eelnes 1695.–1697. aasta ikaldusele, kui Eestis suri iga viies inimene, ning Weidenhaini (1709) teade on kirjutatud enne 1710.–1711. aastate katku, mil Läänemaa ja Hiiumaa elanikkond vähenes rohkem kui 3/4 võrra (täpsemalt 77,3%, Juhkam 1992, 389). Teisalt, mitme lainena levis alates 1720–30-ndaist, ja iseäranis 1830-ndail, Saaremaal ja Läänemaal vennastekoguduse liikumine, mis pidas süstemaatilist võitlust rahvausundi ilmingute vastu (Põldmäe 1935, 126–132; 1965, 207, 217).

19. sajandil leiame *metsiku tegemise* kirjeldusi baltisaksa õpetlaste töödes, kes kantud valgustusajastu ideedest koostavad eesti rahvakultuuri ülevaateid. Tekste võrreldes selgub, et nt. J. C. Ph. Willigerodi⁵ (1814, 11) kirjeldus langeb kokku Hiärne tekstiga (või eespool nimetatud senitundmatu algtekstiga). Esimene eestikeelne kirjeldus, mis näeb trükivalgust 1838. aastal nn. Gresseli kalendris⁶, toetub aga suurel määral pastor Gösekeni Mihkli kihelkonnast pärit teatele, mida kalendrikoostaja on teadmistega täiendanud, ning kirjeldab kui eestlaste rootsiaegset ebausukommet:

Meie maal olli alles Rootsi kuningatte viimisel aial monnes kohhas üks ebbaussõ pruuk petavaks, mis muialgi mailmas likumas olli. Teggid innimessed Wastla õhto hõlgist ühhe kuiu, mis metsikuks nimmetasid; pannid temmale ühhel aastal meesterahva kübbara ja vanna kue selga, teisel aastal tanno pähhä ja naesterahva kue selga. Sedda kuiu pistsid pitka ridva otsa, kandsid õiskades ja sure kissaga tantsides üle omma külla, valla ehk kihhelkonna raia, ja siddusid tedda metsas ühhe pu ladwa külge kinni. Se piddi küll sedda tähhendama, et nüüd keik äppardust ja õnnetus olland ärrakannud, ja et willi ja linnad sel aastal hästi piddid

⁵ Eluloolist Willigerodi kohta vt. Laugaste 1963, 333.

⁶ Kalendri täielik nimetus on *Eesti-ma rahva Kalender, ehk Täht-ramat 1839 aasta peale* (Tallinn 1838, Gresseli kirjastus). Kalendri lisades aastatel 1835–1841 avaldatud tähtpäevade kombed pärinevad kas G. H. Schüdlöffelilt või J. J. A. Hirschhausenilt (Laugaste 1963, 139).

siggima. Saksamaal, kus sesamma temp wannast peti, ütlesid ennast talve ehk surma ärrakandvad. (Laakmann, Anderson 1934, 14, Laugaste 1963, 138–139).

Tõenäoliselt pole kalendrijutt rahvapärimumst otseselt mõjutanud, sest n-õ. rahvasuust pole analoogseid tekste kirja pandud. Küll aga näib olevat seos eelneval ja F. R. Kreutzwaldi vahendatud kirjeldusel, milles samuti mainitakse kuju riietamist ühel aastal meeste ja teisel naiste rõivastesse ning et kuju nimetati vastavalt *metsaisaks* ja *metsaemaks* (1854, 12, 81–82). Siiski on Kreutzwaldi teadmine *metsiku tegemise* kohta võrreldes 17.–18. sajandist pärit kirjeldustega ebamäärane, mis kajastub ka kirjeldusele lisatud kommentaaris. Kommet tuntakse Krautzwaldi järgi vaid juttude vahendusel (oma infoallikat ta ei maini), toiming on olnud kasutusel mitmel pool veel eelmise, st. 18. sajandi lõpul ning ainukese täpsema kohamääratuse alusel on veel hiljuti Väandra metsadest leitud mitu sellist kuju (samas). *Metsiku* ja lõunaestli pärimusele iseloomulike metshaldjanimetuste (*metsaisa* ja *metsaema*, vt. Looits 1989 [1932], 58) samastamise rahvaehtsus on siiski küsitav või osutab sekundaarsele traditsioonile. Võime tõdeda, et Kreutzwaldist saab alguse metshaldjapärimuse ja *metsiku tegemise* seostamine, mida võib aga suure tõenäosusega pidada Kreutzwaldi poolseks tõlgenduseks.

Gösekenile ja/või Gresseli kalendrile toetub ka F. J. Wiedemann (1876, 353), kelle arvates *metsik* on juba selgelt aasta-aastalt sugu vahetav metsajumalus (“eine Waldgottheit, welche jährlich ihr Geschlecht wechelt”), mida ta oletamisi kõrvtub *metsahal’l’ijas* ja *metsa-ton’t* nimetustega. Ka sellised seosed on siiski vaid õpetlase oletused, millele on tuge andnud teiste uurijate tõlgendused, sest Wiedemann peale nimede sarnasuse mingeid ühisjooni ei esita.

J. B. Holzmayeri andmetel on 19. sajandi keskel *metsiku tegemine* tuntud ka Saaremaal Kaarma kihelkonnas. Lisaks kirjeldustele kuju tegemise ja viimise protsessiooni kohta, teab Holzmayer *metsiku* olevat kurja vaimu, kellelt karjaõnne ja edenemist paluti ja kes metsas elavat (“ein böser Geist, der über die Heerden und das Gedeihen des Viehes zu gebieten hat und im Walde lebt”) ning kellele pea iga päev sel eesmärgil ohvreid toodud (“fast am jedem Tage des Jahres wird er durch Opfer gebeten” Holzmayer 1872, 10–11). Sellisena pole *metsikut* ei varem ega hiljem kirjeldatud ning väga suure tõenäosusega on siin õlgedest kuju tegemisega haakunud muud uskumused ja arusaamad. Sõna laiemast tähendusväljast annavad tunnistust ka teised Holzmayeri vahendatud teated, mille alusel on *metsik* midagi hernehirmutise sarnast, mis kõrvalistes kohtades aiapostide külge kinnitatakse, et see seal põlluvilja ja kariloomi kaitseks, samuti sõna kasutamine vandumisel (samas). Holzmayer oli kindlasti tuttav Kreutzwaldi töödega, tõenäoliselt ka pastor Gösekeni andmetega, mis selleks ajaks olid publitseeritud, samuti Gresseli kalendri kirjeldusega. Viimases mainitud talve ära kandmise

motiiv on Holzmayeri järgi tuntud ka Saaremaal, kus vastlapäeval viidi metsa puutükk, vana nartsik ümber, et nii talv ära läheks ning suvi tulla võiks (Kaarma 1867).

20. sajandil on rahvaluulekogujad saanud *metsiku* kohta nappe andmeid vaid Saaremaalt. 1930. aastal teab kõnelda Karja kihelkonnas kahe küla piiril *metsiku* valmistamisest Mihkel Soonlepp (snd. 1858) Koikla külast, kes nimetab *metsikut* karjakaitšjaks: *see pidanud kummagi küla loomi kogu suve kaitsma igasuguste äparduste ja metsloomade eest*. Kõneleja pole küll ise *metsiku* tegemist näinud, kuid teab näidata *metsiku mulgu* nimelist kohta Koikla ja Lõpi külade vahel, kus see toiming ette võetud. Karja (1926) ja Mustjala (1938) kihelkondades on fikseeritud ka nimekuju *metsis*, kuid nendelgi juhtudel teatakse tava vaid vanemate juttude põhjal.⁷

Seega ilmub *metsiku tegemine* uurija vaatevälja 17.–18. sajandi vahetusel, mil komme on elujõus Lääne-Eestis. 19. sajandi teated ja kirjeldused on laiemalt alalt, kuid juba siis näib tava olevat hääbumas või transformeerumas. 20. sajandil on *metsiku* (v. metsise) tegemine tuntud ainult Saaremaal, mujal Eestis on küll analoogseid kombeid teada, kuid neid nimetatakse ja seletatakse teisiti. Ettevõetud toimingute põhikuju on jälgitav ning samane. Vaatlen järgnevalt üksikasjalisemalt *metsiku tegemise* kombe erinevaid aspekte ning kõrvutan neid hilisemast ajast teada toimingutega. Detailsema vaatluse alla võtan kuju valmistamise ning temaga ettevõetud toimingud, sellele omistatud tähendused ning kaalukuse (tähtsuse) kompetiitjate silmis.

2.

Kõigi kirjelduste järgi on ühine õlgedest kuju valmistamine ning selle riietamine. Mõnes teates on osutatud kuju sootunnuste väljatoomisele. Kõige detailsema kirjelduse järgi Pärnu kirikukohtu protokollis oli valmistatud kuju u. 75 cm kõrge, must müts peas, mütsi alt paistsid juuksed, takud, mis ka habemeks, laastust mõõk vöö, püstine suguliige ees (**ein menlich glied vorn**), ning seda oli võimalik pörandale või maapinnale püsti seisma asetada (Pärnu 1680). Gösekeni vahendatud tekstis nimetatakse kuju riietamist ühel aastal meesterahva ning teisel aastal naisterahva rõivastesse (Mihkli 1694, vt. Gresseli kalender, Kreutzwald 1854, 81). Erandlik on Weidenhaini teade, mille kohaselt on kuju *lina ja muu selle-sarnasega ehitud* (Hanila 1709). Saaremaal, kus komme kõige kauem püsis, on kirjeldatud kujutegemist mitmel viisil: Holzmayeri teadetes nimetatakse õlgnuku

⁷ Uurijad on *metsiku* tegemisega kõrvuti sageli maininud ka *tooruse tegemist*, kuid siinkirjutaja arvates pole see küllaldaselt põhjendatud.

valmistamist viljavihust ja riiete täistoppimist õlgedega (Kaarma 1872b, a), samuti on öeldud, et *võetud vihk õlgi, tehtud sellest inimesekujuline mukk ja aetud talle inimese riided selga* (Karja 1930).

Alati on valmistatud kujuga midagi ette võetud. Pea kõigis kirjeldustes on nimetatud küla (või kogukonna) piiri ning selle ületamist. Näit. 1680. a. toimunud Ralli Hansu kohtuprotsessile aluseks olnud süüdistuses märgitakse, et kuju viidud *omalt maalt* Lemmetsa külast *Audru põldudele* (Audru 1680) ning sarnast seika kirjeldab *metsiku* viimisel ka Weidenhain: *kõik koos saadetud kuju võõra mõisniku maale* (Hanila 1709). 20. sajandil mäletatakse *metsiku* või metsise tegemist *kahe küla piiril* (Karja 1926, 1930). Veel enam, kirjeldustest ilmneb, et kuju on viidud külast välja metsa (ka kõrvalisse kohta, karjamaale) ning (piirile kõige lähema) puu otsa pandud (Hanila 1678, Mihkli 1694, Kreutzwald 1854, 12, Kaarma 1872a, b, Mustjala 1939). Tunnuslik on just puu otsa panemine (asetamine, sidumine), mitte aga poomine, sest ka varasemates kirjeldustes kasutatakse verbe **setzen**, **stellen**, **binden**. Kuju edasise saatuse kohta pole enamikel juhtudel andmeid.⁸ On alust arvata, et kuju jäigi sinna, kuhu ta viidi, ning rohkem temaga tegemist ei tehtud. Erandlik on eespool mainitud Holzmayeri teade, et *metsikut* pea iga päev ohvritega paluti ning kuju ees mitmesuguseid tempe ette võeti.

Metsiku tegemise kombe vajalikkust on põhjendatud mitmel viisil. Võrdsel määral on mainitud nii vilja- kui karjaõnne taotlust. Varaste kirjapanekute järgi tehtud ta selleks, et *teravili, põlluviljad ja linad hästi kasvaksid ja kasuksid* (**“das Korn, die Feldfrüchte, und das Flachs wol wachsen und geraten sollen”** Mihkli 1694) või *et ta nende karja metsloomade eest kaitseks ja maa piire valvaks* (**“daß er ihr Viehe vor den wilden Thieren bewahren und ihre Grentze hütten solle”** Hanila 1678). Samalaadsed seletused, et *niisugune pidulikult tehtud metsis pidand nende külade karja kaitsma terve suve metsloomade eest*, on hiljem tuntud ka Saaremaal (Karja 1926; ka Kaarma 1872 a, b).

Ralli Hansu kohtuprotsessi protokollis on toimingu mõtet väljendatud kahel viisil. Protokollis alustades märgib kirjutaja, et süüasja aluseks on kaebus, mille järgi kohtualune *kandis metsiku omalt maalt välja suurendamaks oma maa õnnistust* (**“Er einen Metzick auf Ihr land gebracht, den Segen von ihrem Lande zunehmen”** Pärnu 1680). Tõenäoliselt kattub see süüaluse enda antud seletusega: *metsik kantud oma talust (küla) piiri peale, soovides saada paremat vilja-aastat* (**“hette den Metzick aus diesem Gesinde [---] an der Grentze**

⁸ Erandlikuks osutuvad andmed 1680. aasta Ralli Hansu kohtuprotokollist, mille järgi oli kuju, arvatavasti tüli ärahooldmiseks, aga võib-olla ka asitõendite hävitamise eesmärgil, *70 sammu tagasi toodud, kantud külasse, Ralli tallu, ning majapidamises avalikult põletatud* (Pärnu 1680).

gatragen, verhoffend ein beßer KornJahr zu bekommen” Pärnu 1680). Nime-
tatud kaebuses aga süüdistavad Audru talupojad Lemmetsa küla talupoegi, et
need tegid oma kombe kohaselt õlgedest mehe, mille nad *nende, Audru põllule
kandsid ja sinna, nende kardetud ohuks, laste ja möödaminejate häbiks, maha
jätsid* (“denselben hernach auf ihren der Aunderschen Acker gebracht, und
da, zu ihrer besorglichen Gefahr, Schmach und Ergebnis der Kinder und
vorübergehenden stehenlassen” Audru 1680). Sarnast mõtet väljendavad ka
toimingust osa võtnud lapsed, kes oma sõnul *oma ebaõnne ära viinud* (“**Sie,
die Kinder, das Buschmännlein oder, wie Sie meinen, Ihr Unglück
weggebracht**” Pärnu 1680, vt. ka Gresseli kalender). Ühendatult esinevad ees-
pool nimetatud põhjendused ka Weidenhaini teates: kuju *ehtinud nad lina ja
muu sellesarnasega põlluharimise ja kalapüügi õnnistamise eesmärgil ning
saatnud [selle] võõra mõisniku maale, arvates, et seeläbi kõik õnnetused nende
maalt välja ja võõrale maale on viidud* (“**Ihn mit flachs vielerley garn, und
andern dergleichen Sachen, wegen glück des fischfangs, und feldbaues
behinden [---] auff einer frembden Herrschafftis land insgesambt begleiten,
und bringen, der meinung daß dadurch alles unglück, von Ihrem lande
ab, und auff das frembde landt gebracht werde**” Hanila 1709).

Niisiis saab eristada kaks põhilist viisi, kuidas on väljendatud toimingutekom-
pleksi mõtet. Rõhutatakse seda, et *metsiku* tegemisega (1) taotletakse õnne põl-
luharimisel ja kalapüügil, karja ning kogu maa kaitset; teisalt arvatakse, et (2)
ühes kujuga kantakse õnnetused omalt maalt mujale. Weidenhaini teate alusel,
kus nimetatakse muuseas ka ettevõetud toimingute salajas hoidmist ja andmete
hankimise raskust (vt. Treumuth 1932, 18), saab teha järelduse, et õnne taotlus
on enam seotud kuju valmistamisega: ta rõivastamise, sootunnuste väljatoomise
ning ehtimisega. Kuju omalt maalt väljaviimine seostub aga õnnetuste ärakand-
misega. Teisalt on igati mõistusepärane, et omale õnne taotlemine käib halva
ärakandmise kaudu – suur õnn selles seisnebki, et ebaõnn mujale kantakse. Kir-
jelduste alusel oli *metsiku* oma maalt välja kandmine tõrjemaagiline toiming,
millega taotleti nii viljade kui karja edenemist ning õnne ületuldse.

Mitme kirjelduse kohaselt on õlgedest kuju valmistamine ja väljaviimine toi-
munud erinevatel aegadel. On märkimisväärne, et pea kõigis 17.–18. sajandist
pärit kirjeldustes mainitakse *metsiku* tegemise kommet just ühenduses talupoegade
kooskäimistega nn. mängutubades (**Mengitubbat, Mengitohhat, Spielstu-
ben**), mida korraldati suuremates taludes ning kõrtsides laupäeva õhtuti ajavahe-
mikuhiljapäevast vastlapäevani ning kuhu kaasaege kirjelduse kohaselt tuli
rahvas *õgima, purjutama, mängima, tantsima ning kõiksugu kelmuste ja kerge-
meelsustega tegelema* (“**fressen, sauffen, spielen, tantzen und allerhand
Büberey und leichtfertigkeit treiben**” Audru 1680). Arvatavasti on selline
määratlus siiski liialdatud ja erapoolik. Suure tõenäosusega funktsioneerisid män-

gutoad talvisel ajal nii täiskasvanute kui ka noorema rahva kogunemis- ning suhtlemiskohtadena.⁹ Mitmel juhul on nimetatud, et *metsiku* valmistasid just need inimesed, kes mängutubades koos käisid, ning on andmeid, et kuju hoiti mõnda aega majapidamises (Pärnu 1680, Karuse 1693, ka Kreutzwald 1854, 81). Nagu eespool märgitud, on vähe andmeid selle kohta, mida toas kujuga tehti. Vaid napist pastor Philippi kaebusest saame teada, et rahvas igal laupäeva öösel ümber *metsiku* hüppamas käinud (**“das Volk alle Sonnabends Nacht zusammen Komme hüpfen um die Metzicks”** Karuse 1693), kuid sedagi väidet võib mõista retoorilise väljendina kirikuõpetaja arvates lubamatu käitumise kohta. Oletamisi võib mängutubadega samastada ka Kreutzwaldi ja Holzmayeri nimetatud *metsiku pidu* (*metsa-* oder *Metsiko-pido*). Hinnanguline on suure tõenäosusega Kreutzwaldi lause, milles ta nimetab *metsiku pidu* bakhanaaliks, sest seal ette võetud kombed olnud “skandaalsed ning sündsusetud” (1854, 12–13). Lõbutsemine ning vabam läbikäimine kuulus loomuliku osana suuremate pühade tähistamise juurde, mis toona kristliku eetika seisukohalt polnud aga sugugi aktsepteeritud.

Varasemate kirjelduste kohaselt on *metsiku* väljaviimine toimunud mõnel kesktaalvisel tähtpäeval, mida mitmel juhul saab samastada mängutubade (ja üldisemalt jõulupühade) lõppemise ajaga. Pärnu kirikukohtu protokollis materjalide põhjal on kuju välja viidud pühapäeval peale kolmekuningapäeva (6. jaanuar) (Pärnu 1680); sama aega – uue aasta algust ja jõulu viimast püha – märgivad Hiärne (Hanila 1678) ja Weidenhain (Hanila 1709). Aastavahetuse kommete ole omaselt on toimingule omistatud tähenduste puhul tegemist suuremate üldistus- tega ning arvatava mõjuga kogu järgnevale aastale (vt. eespool). Weidenhaini teade on rannakihelkonnast, mida kajastab ka mainitud kalapüügi õnnistuse soovimine (Hanila 1709). Talviste kooskäimiste lõpudaatumiks on reformatsiooni eelsel ajal olnud ka paastu algust tähistav vastlapäev. Selle päeva kombena nimetab *metsiku tegemist* Göseken ning iseloomulikult vastlapäevale, on toiminguga taotletud ka head linakasvu (Mihkli 1694). Sama päeva märgivad ka kõige hilisemad teated Saaremaalt (Karja 1930, Mustjala 1939).

Erandlik on ka siinpuhul Kreutzwaldi vahendatud teade, mille kohaselt *metsik* valmistatud paastumaarjapäeval (25. märts), metsa viidud kuju aga sel pidupäeval (“feierlichen Tage”), mil toimub *metsa-* või *metsiko-pido* (1854, 81). Holzmayeril on teade kuju valmistamise ja välja viimise kohta külavanema määratud päeval

⁹ Hilisemat rahvatraditsiooni silmas pidades võib nende “paganlike koosolekute” järglasteks pidada tüdrukute ühiseid töötegemisi, mis samuti alates miiklipäevast neljapäeva ja laupäeva õhtuti aset leidsid ning kus lisaks töötegemisele ka tantsiti ja lõbutseti (tava sporaadiliselt tuntud erinevate nimetuste all iseäranis Eesti äärealadel, vt. Viida-lepp 1941, 1983).

(“Aeltesten des Dorfes wird ein Tag bestimmt” Kaarma 1872a). Karjast 1926. a. üles kirjutatud teate põhjal tehti metsis *igal kevadel, enne kui kari välja lastud* (Karja 1926), mis on samastatav karjalaskepäevaga (1. aprill) ning ka igati ootuspärane, sest *metsiku tegemine* on olnud Saaremaal seotud karjakaitse taotlusega.

Mõneti tähelepanuväärne on tõik, et nii varasemate kirjelduste järgi ning hilisemalgi ajal Saaremaal pole toimingut ette võetud ühel kindlal tähtpäeval. Kanoniseerimatust ja sõltuvust kogukonna poolt kokkulepitud tärimist võib pidada üheltpoolt arhailiseks jooneks (vrd. setode *koräädsi praasnik*, Hagu 1974, 166); teisalt osutab tähtpäevade varieerumine erinevatele lokaaltraditsioonidele ning võimalusele, et komme ei jõudnud eesti rahvatraditsiooni sügavale juurduda. Huvipakkuv on see, et ka hilisemal ajal rahvapärimuses on inimesena riietatud õlgkuju valmistamine ette võetud samadel rahvakalendri tähtpäevadel (vt. allpool).

Metsiku tegemise tseremoniaalsust rõhutavad toimingut saatnud laulud ja torupillimäng. Pärnu kirikukohtu protokoll (1680) järgi kandis Ralli Hansu õepoeg Tõnis õlest mehe torupilli saatel küla piirile ning kui kuju viimast korda on viidud, siis lauldud laulu, millest kolm värssi on kirjas ka kohtuprotokollis:

Hõlline Mõtsa õllada
Metzjike mõtsa minneda
Sarra uße šatada.¹⁰

Laul on tavandilaul, mis on saatnud just seda kombetalitust ning sellisena võiks olla võrreldav vastla-, mardi- ja kadripäeva lauludega. 1939. a. nimetab ka Marta Lepp Mustjalast, et tema ema kõnelnud *metsise* metsa viimisest ning selle juures lauldud *Metsist metsa viiakse* (Mustjala 1939). Rohkem üleskirjutusi laulu kohta teada pole, kuigi laulmist ja pillimängu nimetatakse ka teistes varastes kirjeldustes. Nii mainib pastor Weidenhain, et *metsik* saadetud võõra mõisniku maale torupillimängu¹¹ ning paganlike laulude saatel (“**mit Sack Pfeiffen, und Heydnischen Liedern**”) ning seejärel tulnud suure kisa ning juubeldamisega (“**mit großen Jauchzen, frohlocken, und freuden**”) mängutuppa tagasi (Hanila 1709). Sama seika vahendab ka kirjeldus Gresseli kalendis. Hiärne järgi osales kuju väljaviimisel kogu küla rahvas (Hanila 1678). Holzmayeri kirjelduse kohaselt

¹⁰ W. Anderson ja E. Laugaste on värssse erinevalt dešifreerinud. Tuginedes saksa-keelsele tõlkele ning A. Saareste konsultatsioonidele, tõlgendab Anderson katke esimest kaht värssi *Õline metsa elama / Metsiku metsa minemas* ning kolmas värss jääb Andersonile arusaamatuks (Laakmann, Anderson 1934, 5, 36–37). Laugaste tõlgendus on *Õlisel (~õlgtsel) mets elada. / Metsikul mets minna. / sarapik saata.* (Laugaste 1963, 62).

¹¹ Torupill oli sellel ajajärgul kõige populaarsem rahvapill, mille kasutamist erinevates tavandites mainivad ka nt. Balthasar Russow, Adam Olearius ja Johann Christoph Petri (Tampere 1975, 22).

on *metsikuvii*mise rongkäik toimunud külavanema juhtimisel (Kaarma 1872). Seega on olnud *metsiku tegemine* avalik ning tseremoniaalne toiming, millest on osa võtnud suurem hulk inimesi.

Kaasaegsete kirjelduste kohaselt oli *metsiku tegemine* paganlik kombetalitus – ülestähendustes esineb lisaks maakeelsetele nimetustele **Metziko**, **Metzigh**, **Metzick**, **Metzik** ning **mahkuningas**, ka arvatavalt ennekõike kirjapanijate arusaamu vahendavaid saksakeelseid määratlusi **Buschmännlein**, **Götzen**, **Götzen von Stroh**, **Mann von Stroh**, **abgott** etc. Arvestades 17. sajandi nõiajahti (vt. Madar 1987) ning 19. sajandi õpetlaste “romantilisust”, võiks pidada rõhutatud rituaalsust liialduseks. Võttes aluseks kõige üksikasjalisema kirjelduse Pärnu kirikukohtu protokollist (1680), kutsuti mängutubadesse kokku lapsed, kes üheskoos kuju valmistasid ning selle välja viisid. Nii võib oletada, et toiming võis ka sellel juhul olla tegijate jaoks üks laste repertuaari kuuluvast aastavahetuse tembutustest, millel polnud “tõsis” maagilist, liiati veel kultuslikku, tähendust. Tüli tõusis toimingust seetõttu, et naaberküla inimeste jaoks oli selline komme tundmata, seda käsitleti nõidusena ning teavitati ka ametivõime. Iseloomlik on ka see, et süüdistuses nimetatakse kuju jätmist Audru põldudele just *laste ja möödaminejate häbiks* (Audru 1680). Siiski saame kirikukohtu protokollis materjalide vahendusel aimu, et kuju saamist/viimist on käideldud kui kahjustavat maagiat. Selles kajastub nn. piiratud õnne kontseptsioon – omale on võimalik õnne saada vaid teiste õnne/ebaõnne arvel (vt. Oinas 1992, 679).

Siinpuhul on vajadus küsida, missugust rolli mängib õlgkuju nimetamine *metsikuks*. Kas selline nimetus viitab kuju viimisele metsa, seosele metsaga ülekantud tähenduses või on määravaks sõna tähendused, mis tänapäeva keeles pole enam säilinud? *Metsik*-sõna tähendustena on eesti keeles fikseeritud ‘mets, võsa’, ‘metsatukk’, samuti ‘metssiga’ (Saareste 1958, vg. 642–643, 1959, vg. 880). Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu (EKS 1994, 423–424) järgi on sõnal adjektiivina tähendused 1. ‘(algsel, ürgsel) looduslikul kujul esinev’, 2. ‘madalal tsivilisatsioonistmel olev või mahajäänud’, 3. ‘ohjeldamatu, taltsutamatu, pöörane, julm, toores’, 4. ‘tohtu, meeltu, pöörane’. Oluline on “kultuurse” ja “mittekultuurse” vastandamine, mis võib laieneda ka “oma”–“võõra” ning “uskliku”–“uskmatu” opositsioonile. Arvatavasti just sellel alusel on ortodokssed setud nimetanud *mõtsik*-sõnaga naabruses asuvaid teiseusulisi (luterlasi) ning Lõuna-Eestis esineb sõna ka kuradi paralleelnimetusena (Loorits 1951, 100). Sellise tähendus-ülekande puhul on *metsik* (*mõtsik*) tähistanud esmalt ‘võõrast’, ‘teiseusulist’, millest on hiljem kujunenud kuradinimetus.

Võimalik on siiski ka teistsugune muutumisahel, mis eeldab sõnale omistatud varasemat spetsiifilist usundilist tähendust. Mägiste (1927, 74) järgi on *mets*-sõna, iseäranis täiendatult mitme tähenduslõpuga, pea kõigis läänemeresoome keeltes andnud kuradi mõiste ligidasi vandesõnu. Osutades muutusahelale “mets-

haldjas > kurat > vandesõna”, toob ta näiteks lõunaeestilised *mõtsaline* ja *mõtsik* vormid. Võib oletada seega siis seda, et *mõtsik* kui mütoloogiline suurus on Lõuna-Eestis demoniseerunud ning kuradinimetusega on seejärel tähistatud ka teiseusulisi. Siiski on vaadeldud kirjeldustele toetudes väheusutav, et algselt oleks õlgedest valmistatud kuju viidud metsa metshaldjale või et see oleks kehastanud metshaldjat, ning sellist muutumismudelit ei saa tõeseks pidada (vt. Eisen 1995 [1919]). *Metsik*-sõna tähendus peab seega olema teistsugune.

Kõige huvipakkavam ning salapärasem on Weidenhaini kirjelduses *metsikuga* paralleelselt mainitud *maakuninga* nimetus. Kraasna maarahvalt teada paralleelide alusel (vt. *külä-kää kuningakane*, Kallas 1903, 79–80) võiks nimetus osutada maahaldja uskumustele ning kaude ka viljakusega seotud tähendusvaldkonnale. See seos jääb vaid kinnitamata oletuseks ning on võimalik, et selline nimekasutus oli juhuslik, naljatlev või metafoorne. Siinkirjutaja arvates on siiski riskantne *metsiku tegemist* tõlgendada kui viljakushaldja kultust ja väita, et *metsik* oli “õlgedest valmistatud nukukujuline sigivushaldjas” (EE 1935, vg. 1196), “viljakushaldjas” või et “haldjat kehastas õlgedest valmistatud kuju” (vt. Oinas 1992, Troska 1995). Uurijatele on sellisteks arutlusteks alust andnud ka varastes kirjeldustes mainitud *metsiku* sootunnuste esiletoomine (samuti aastati vahelduv kuju riietamine naiste ja meeste rõivastesse), kuid paralleelide tõmbamine suure sugutiga viljakusjumaluste, androgüünsete või sugu vahetavate vaimolenditega pole siinpuhul küllaldaselt õigustatud (vt. Paulson 1997 [1966], 91–92).¹² Tegelikult ei ilmne kirjeldustest (Holzmayeri hiline teade välja arvatud), et *metsiku tegemise* puhul oleks üleüldse tegemist õlgedest kuju kultusliku austamisega. Sõnaga, õlgedest valmistatud kuju pidamine haldja- või jumalakujuks ei leia alliktekstides küllaldaselt kinnitust, niisamuti nagu toimingu tõlgendamine primaarse viljakuskultusena. Oluline näib olevat just toimingu maagiline moment – ühes valmistatud õlgkujuga viiakse oma maalt välja kõik vaenulikud jõud, mis võiksid uuel aastal vilja- ja karjaõnne takistada (vt. Laugaste 1963, 62, Valk 1986, 73). Seega võiks *metsik*-sõna ka selles ühenduses tähistada midagi vaenulikku ja ebapuhast, millest oli vaja vabaneda.

Lääne-Eestis tuntud kombele on rohkesti analooge germaani ja slaavi rahvaste pärimuses kevade algust tähistavate pühade (vastlapäeva, paastuaja tähtpäevade) kombestikis (vt. nt. Waronen 1898, 265, Frazer 1983 [1923], 286–295, Haavio 1932, 41–42, Propp 1963, 68–99, *Kalendarnöje...* 1977, 94, 98–99, 144, 194–195, 180, 205, 207, 228–230, 340–342, Dömötör 1989, 29, ka Västriik 1993). Inimesena rietatud õlgkuju või nuku valmistamist, selle protsessiooni korras asulast väljakandmist, millele on järgnenud kuju uputamine, põletamine, matmine

¹² Pärnu kirikukohtu protokollis (1680) kirjeldatud kuju esilelulatuval suguliikmel võis olla ka n-õ. puhtpraktiline funktsioon – et nukk püsti püsiks.

või tükkideks rebimine, on tõlgendatud millegi halva, ohtliku ja kahjuliku (nt. surma, haiguste, nõidade, talve) väljaajamisena kogukonna territooriumilt. Vanim teadaolev kirjeldus kombe kohta keskajast Euroopast pärineb 1366. aastast, mil Prahast keelatakse sinoidi otsusega vaimulikel osalemine “surma” (*mors*) väljakandmise protsessioonil (*Kalendarnõje... 1977, 342*), kuid sellise toiminguga “juured” on kindlasti ajas kaugemal – osutada võib analoogiale nn. patuoina fenomeniga.¹³ On igati ootuspärane, et ka rootsi ajal Lääne-Eestis tuntud komme on ennekõike seotud nimetatud üle-euroopalise pärimusega. Kuigi Eestis pole teateid kuju tseremoniaalse hävitamise (põletamise, uputamise, tükkideks rebimise) kohta, võiks olla kuju asetamine puu otsa eesti pärimusele iseloomulik erivorm.

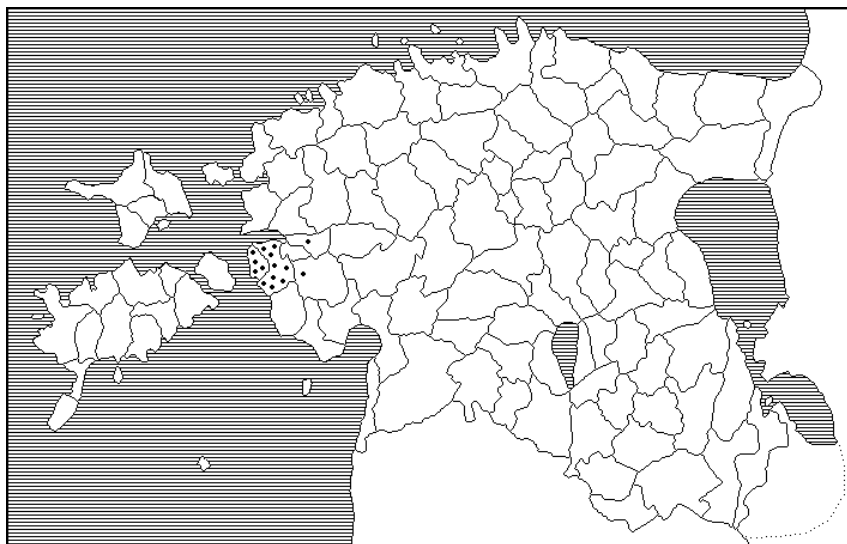
Metsiku tegemine on olnud seega tseremoniaalne toiming, mis 17.–18. sajandil, ning suure tõenäosusega ka hiljem, on ette võetud (noorte) ühistel kooskäimistel kokkulepitud majapidamises (mängutubades) laupäeva õhtuti ajavahemikus mihkclipäevast vastlapäevani. Kirjeldustes on enamasti tähelepanu pööratud õlgedest kuju kogukonna piiridest välja kandmisele mängutubade perioodi lõppedes aastavahetuspühadel või vastlapäeval ning seda on tõlgendatud kui õnnetuste eemale kandmist oma maalt. Toimingule omistatud tähendustes domineerib üldise õnne (vilja-, karja-, kalaõnne) ja edenemise taotlemine, mis on ebaõnne eemaldamisega otseselt seotud. Kuju nimetamine *metsikuks* jääb mõneti mõistetamatuks – tähenduslik seos näib esmalt olevat sõnal “mittekultuurse” ja “ebapuhtaga”. *Metsiku tegemise* kohta on andmeid vaid Lääne-Eestist ning komme on analoogsete üle-euroopalise levikuga tõrjemaagiliste toimingute eesti erikuju.

Eesti rahvaluulekogudes on kirjeldusi veel mitme teise *metsiku tegemisele* sarnase kombe kohta, mis kuuluvad eespool nimetatud tähtpäevade, jõulude-aastavahetuse ning vastlapäeva-tuhkapäeva kombestikku. Ühisjooneks nende kommete puhul on kuju valmistamine õlgedest ning selle rohkem või vähem tseremoniaalne kandmine oma (küla, talu, pere) maalt välja, samuti kujule omistatud pejoratiiv-negatiivne tähendus.

3.

Otseks jätkuks *metsiku tegemisele* võib pidada 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses tuntud *kadaajamise* (ka *kaja-*, *kaeaajamine*) kommet vastlapäeval

¹³ Kaugeimate paralleelidena võib nimetada Antiik-Kreeka tava kasutada asulate puhastamiseks taudidest ja muust roojusest selleks valitud elavaid inimesi: “Ateenas ja muudiski Kreeka linnades toimus vastav rituaal aastast aastasse maikuus, kus kaks inimest, nn. *pharmakoi*’d, talutati läbi linna ja kihutati siis kaigaste ja vemmaldega asula piiridest välja või saadeti piinarikkasse surma.” (Ränk 1988, 109).

Kaart 2. Kadaajamine. (vrd. Lätt 1970, 123).

Hanila, Karuse, Kirbla ja Mihkli kihelkondades (vt. kaart 2). ERA kalendrikartoteegis on kombe kohta 15 teadet: esimesed 19. sajandi lõpust, viimased 1970. aastatest (enamik tekstidest on avaldatud Laakmann, Anderson 1934, 26-31 ja Lätt 1970, 121–122). Näit.

Vastlapäeval tehti mingisugune õlgedest ja vana riide nürudest “kada”, s.o. inimese kuju pandi ora otsa, mis oli kellelgi seljas, ja teised läksid lauldes ja keppidega pekstes järele. Kada aeti teise saksa maa pääle ja jääti sinna. Lauldi selle juures:

*Kus me selle kaea aeame,
Matsalu puile, Matsalu maile,
Matsalu alla einamile,
Kangru taha-tuppaje
ja Korjuse Mardi koldeauku*

(Oli pikk laul, kuid nüüd ununenud, samuti nagu kadakultust veel vanad inimesed vaevalt mäletavad.) Puantsest aeti kada Järisele või Pihamale (Karuse 1924).

Kirjeldatud on *kada* ka kui õlgedest ja vana riide nürudest inimese kuju, vanad püksid põhku täis (Karuse 1929a, d) või puu, kaltsakad ümber (Hanila 1936).¹⁴ Teiste teadete järgi pole *kada* olnud alati inimesesarnane, vaid mingi

¹⁴ Ühe teate alusel on *kada* tehtud kadakast (Karuse 1929c). Selline sõnavalik tingitud arvatavasti sõnade heast kooskõlast.

ebamäärase kujuga moodustis või pall: *üks tomp nartsudest, karvadest ja prügist* (Karuse 1889a), *vanad kaltsud, taku nuustid jne., palliks kokku pandud* (Karuse 1889b), *naiste seeliku sisse pandud kõiksugu kaltsud* (Hanila 1890), *kas külmetanud hobuse sita muna ehk midagi selle sarnast* (Mihkli 1894), *vana aluse sees hobuse mustus* (Kirbla 1936b) või *kaltsupundar korvi sees* (Hanila 1968).

Kada on seljas kantud, kuju kaigastega torkides, või maad pidi kaigaste ja jalgadega togides veeretatud. Sarnaselt *metsiku tegemisele* on toimingut saanud laulud, milles mainitakse konkreetseid kohti, kuhu *kada* on aetud, ning rõhutatakse *kada* ajamist kaugele. Kuigi laulutekstides nimetatakse, et *kada* viiakse võõras-tesse eluhoonetesse, kombekirjeldustes seda seika välja ei tooda. Varasemateski teadetes rõhutatakse kuju kandmist just võõrale maale (põllule) ning sinna jätmist: *kada sai keppidega ja orkidega möeda lund üle valla piiri aetud; sinna said orgid püsti pandud ja kada otsa. Sai kada säält leitud, siis võera valla mehed viisid ta sinna tagasi, kust ta toodud oli.* (Karuse 1889b). 15-st teatest 9-s mainitakse *kada* viimist *teise (kolmanda, võõra) saksa maa peale* – fraas, mis esineb ka Weidenhaini (Hanila 1709) kirjelduses *metsiku* viimise kohta (vt. eespool).¹⁵

19. sajandist pärit kirjelduste järgi on *kadaajamine* osavõtjate jaoks tõsine toiming. Kui võõraid ajajaid on oma maal nähtud või nendega kokku satunud, tõusnud sellest suur tüli (Karuse 1889a, Hanila 1890, Mihkli 1894). Koos on *kada* ajanud ühe küla rahvas: märgitakse, et seda tegid koos *vanad naised, mehed, noored tüdrukud* või *lapsed*. 1920. aastatest pärit teadetes kirjeldatakse toimingut kui lastemängu ja meelelahutust, mis osutab kombe kadumisele aktiivsest traditsioonist 19. sajandi lõpus.

Saarte murrakuis on *kada*-sõnal tähendus 'kalts' ning paiguti (Varbla, Järva-Madise, Kodavere, Põltsamaa kihelkondades) 'kera' (VMS 1980, 150). Võttes aluseks *kadaajamise* sarnasuse kurnimänguga, on P. Ariste arvanud *kada*-sõna eesti-rootsi laenude hulka: *kada* < eesti-rootsi *katabol* 'kaltsupall, mida kasutatakse kurnimängus' (Päss 1931, 39, Ariste 1933, 59), kuigi ka rootsi *kata* etümoloogia on ebaselge (Loorits 1951, 94). Teisalt saab väita, et murdesõnade hulgas on enamusel *kada*-tüvega sõnadel pejoratiiv-negatiivne varjund: näit. *kadal* 'vilets, närune', *kadamus, kadas, kadasnik, kadjakas* 'kaltsakas', *kadron* 'kalts', aga ka *kadu* 'kodukäija' jms. (VMS 1980, 150). *Kada* ajamine on inimeste arusaamades olnudki eelkõige millegi ebameeldiva eemale ajamine. Toimingu mõju on kirjeldatud järgmiselt:

A. *pidi põllu pealt umbrohtu ära aetama* (Mihkli 1894),
aeti selleks, et *metsa viha nende (=oma) piirilt kauks* (Karuse 1889a),
sellega aetud hundid ää (Karuse 1929b),

¹⁵ Huvitav on märkida, et sama fraasi kasutatakse ka madisepäevastes koristamise ning toapühkimise nõuetes, mis pärit samadest või lähikihelkondadest (vt. näit. Lätt 1970, 177–178).

siis ei pidand undid selle küla (kust ta välja aeti) karja kiskuma (Karuse 1889b),

et undid loomi ei murraks (Karuse 1929a),

B. aetud hundi pahategemised ja loomade tõbed kodukülast teisele (Hanila 1896),

nii pidi selle saksa viha teise saksa maa peale käima (Hanila 1936), undid siis selle maa peal murdavad rohkem (Kirbla 1936b),

C. siis pidid linad kasuma (Kirbla 1936a),

siis pidid pikad linad saama (Hanila 1968).

Sarnasus metsiku tegemisega on põhjenduste osas ilmne. Kadaajamisele antud tähendustes domineerib millegi ebameeldiva – huntide (metsa viha), loomahaiguste, umbrohu jms. – peletamine. Pearõhk on karjakaitsele, kuigi vastlapäevaste taigade juures pole see valdav. Iseloomulikult vastlapäevale on osas kirjeldustes märgitud hea linakasvu taotlus, kuigi selline seletus on antud just hilisema aja teadetes.

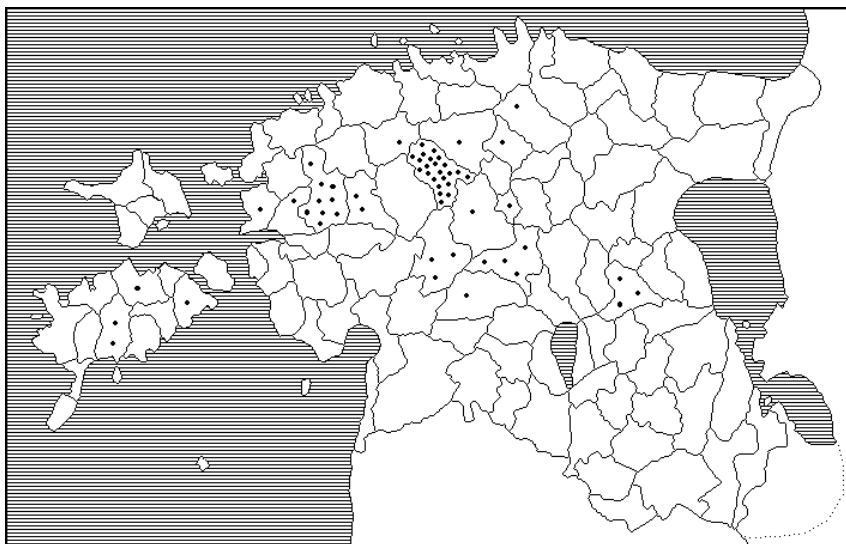
Tähelepanuväärne on see, et vastlapäeva kombestik on teisigi väljaajamisi näit. Muhus kombeks olnud *sigade põllule ajamine*, mispuhul lapsed ümmargusi

puukettaid keppidega põllule veeretasid, et sead sui kenaste põllal seisaksid. Lõuna-Mulgimaal on olnud sellel päeval tuntud *vastla kottiajamine*, toiming, mis mõeldud teadmatute narrimiseks ning oli samas kujutu “vastla” lakast välja ajamine (näiteid ja seletusi vt. Lätt 1970, 113–114, 122–124, 131, 133).

Riietatud õlekujude tegemine on tavaks olnud ka jõulude ja aastavahetuse aegu – ajavahemikus alates toomapäevast (21. XII) kuni kolmekuningapäevani (6. I). Sellel ajajärgul on õlgedele pööratud suuremat tähelepanu ning õlgedest on valmistatud kurnistusi, mütse, looma- ja inimkujusid, millega on ette võetud nii rituaalseid kui mängulisi toiminguid (vt. Eisen 1931a, Hiemäe 1995, 13, 49–58). Järgnevalt võetakse vaatluse alla just need teated, milles on mainitud kuju riietamist, kuhugi kohta kandmist ning/või selle

Foto 1. Õlenukk, Mihkli. ERM, A 348: 5. Suurus 1/5. (Eisen 1931a, 74).

Kaart 3. Õlgkujude valmistamine jõulude ja aastavahetuse ajal (*Tahma-Toomas, nääripoiss* jt.).

toimingu mõtestatust. Kokku on autori käsutuses üle 65 teate, varasemad M. J. Eiseni kogust 20. sajandi algusest, viimased 1990. aastate ekspeditsioonidelt Pilistvere (1993) ja Kullamaa (1997) kihelkondadesse (väike osa teadetest avaldatud Hiimäe 1995, 13, 20–21, 133–136; vt. kaart 3).

Õlgedest kuju on paikkonniti erinevalt nimetatud. Kõige sagedamini esinevad nimetused *Tahma-Toomas*, *nääritont* ja *nääripoiss* (Harjumaa, Läänemaa, Saaremaa), kuid kasutatud on ka nimetusi *jõlutaat*, *jõlulvana* (Juuru), *Jõulu-Toomas*, *näärijäär* (Kullamaa), *näärimees* (Põltsamaa, Kullamaa), *näärinokk* (Juuru, Hageri), *näärinäkk* (Ambla, Türi, Tõstamaa), *näärisokk* (Juuru, Kuusalu), *nääritaat* (Juuru, Äksi, Väandra), *tahmatont* (Pilistvere, Kullamaa), *uueaastapoiss* (Kullamaa) või on öeldud, et tehti *jõmmid* (Pärnu-Jaagupi), *kujud* (Karja, Pilistvere), *titt* (Tõstamaa, Väandra), *nukk* (Pilistvere), *kaltsunukk* (Kihnu), *õle(s)-mees* (Juuru, Kullamaa, Äksi) vms. Kohati on ühes ja samas teates kuju nimetatud mitut moodi või öeldud, et erinevad nimetused on korraga kasutusel.

Kõige enam teateid aastavahetuseaegse kujutegemise kohta on Juuru kihelkonnast (66-st 23). 1929. aastal kõneldi *Tahma-Tooma* tegemisest järgmiselt:

Õlgedest ja vanadest riietest tehakse mehe kuju – Tahma-Toomas – ja viiakse see uueaasta öösel küla õue. Mehel on kiri taskus: minu nimi on Tahma-Toomas. Keegi ei taha teda hommikuks oma õue jätta, vaid viib edasi naabri õue. Kiuste pärast tehakse ja viiakse. Ühed naabrimehed läinud riidu, loopinud meest üle

aia üksteise õuedesse, nii et nirud olnud taga. Kelle tallu Tahma-Toomas viimaks jääb, selle tööd on uuel aastal lohakil ja mustus valitseb majas. Minu lapsepõlves seda ei tehtud. Nooremad inimesed hakkasid tegema. Tahma-Toomas või näärिताat või jõuluvana (Juuru 1929c).

Võrreldes naaberkihelkondadega on komme Juuru kandis kauem elujõuline olnud: taig on olnud Orgusel ja Härküläs kasutusel veel 1987. aastal (Juuru 1987e, g).¹⁶ Samuti on pealesõja-aegsest kujutegemisest andmeid Vändra (1988a) ja Pilistvere (1993c) kihelkondadest.

Teine ala, kus kujutegemisest üles kirjutatud rohkem teateid ning tava kauem püsinud, on Kullamaa kihelkond Läänemaal. Näit. *Õlgedest tehti va harkjalg valmis, see pidi suur tahmatont olema. Ja siis viidi teise pere ukse taha, et kui pererahvas tõusis ommigu vara ja leidis sealt selle, siis sellel perel pidi laiskust ja seokest asja majas olema. Õlepoiss: keerati lihtsalt õlenuustikas, siis tehti kuidagi need käed ka senna otsa, jalad ka senna keerutati alla ja üks nuustikas pähe ka ja oligi valmis. Seda tehti veel 38.–39. aastal, veel 1940. aastate ringis. Kas teda kaugemal külas ka tehti, aga Mätiku Liisa tegi Jõesoo sauna ette. Jõesoo saunas olid jälle kähku kärmed, viisid ära Hiiele selle. Tahmatont rändas siis. Aga see oli 40. aastateni, pärast sõda enam ei mäleta (Kullamaa 1990c).*

Kuju on tehtud õlgedest ja vanadest riietest. Valmistatud on *inimesekuju nagu hernehirmutis (Vändra 1935): pandud ristpuu ümber õled, inimese moodi, vana rehemüts pähe (Kullamaa 1937), tehtud vanadest reheriietest, teivas käteks (Juuru 1929f).* Kuju on ka põhust põimitud (keeratud), kolm jalga all, et püsti seisaks (Kullamaa 1990b, valdav Lääne-Eestis). Kõige enam on teateid (rehe)riiete täistoppimise kohta: näit. *püksid ja pluus topiti õlgi täis, pähe pandi vana kaabu (Äksi 1961c), põhud koti sisse ja meeste püksid jalga, mõnes kohas oli karbus peas ja mõnes kohas rätik peas, ükskõik kas meheks või naiseks tehti, niiseke tume kott peaks, söega silmad pähe, silmad ja nina – suur nipsakas – vatti topiti sinna (Pilistvere 1993a) või vanad püksid ja jakk põhku täis, ühendatakse kaigastega, nii et püsti seisab (Hageri 1936).*

Osa teateid rõhutab seda, et kuju on tahmane: võetud *ahjuluud, üks vana ree peris ja üks nõe ja tolmuga kokku tehtud kaltsukott (Võnnu 1896), tont on ka väliselt sõe ja tuhaga kokku määratud (Kose 1936), samuti võib olla õlest nääripoisil piip suus või mõni muu hinnaline asi poisi sisse ära peidetud, mis toodule kingiks langeb (Märjamaa 1929).* Teadetes pole üldiselt kuju soole tähelepanu pööratud. Paari teate järgi on *Tahma-Toomal pandud porgand tilliks ja naerid*

¹⁶ Osast teadetest selgub, et kujutegemine on Juuru kanti sügenenud alles 19. sajandi lõpul. Võimalik, et kombe elujõulisusele Juurus on kaasa aidanud väljarändajad Saaremaalt. Sellele juhtis rahvaluulearhiivis tähelepanu Mall Hiimäe, kes märkis ära samad jutusüzeed ning sarnased murdejooned saarlaste ja juurulaste kõnepruugis (vt. ka Hiimäe 1987, 1679–1680).

Foto 2. Tuhapoiss Karksist. Foto E. Selleke. ERA Fotokogu nr. 1297.

kuludeks (Juuru 1934). Samuti on uue ajal kujuga ühes toodud kiri, milles asja kohta seletav kommentaar, näit. *mina olen Tahma-Toomas* (Juuru 1929d), *Kratt* (Pilistvere 1993a) vms.¹⁷

Enamiku teadete järgi on kuju toimetatud *salaja* mõne muu majapidamise lähedusse: öeldud, et viiakse *teise talu* (*mehe, naabri, n-i*) *ukse taha* (*ette*), *akna*

¹⁷ On mainitud ka *jõulupõhkudest tite* (Tõstamaa 1964a) viimist, ning et *külatüdrukud tegid suure toonekure valmis, riidemütsakust tehti nii suur titt nokavahele, et umbes aastase lapse kleit pandi selga* (Vändra 1988a). Jüris on Tahma-Toomaks *tahmane kerisekivi* (Jüri 1929), mis teise rehe juurde viidi (vt. allpool) ning *näärijäärina* viidud kuju on *õlgedest lammas, lambanahk ümber* (Kullamaa 1960).

alla, teise peresse (talusse), küla (naabri) õue vms. Tähtis ei näi olevat kuju omalt ära kandmine, vaid tähelepanu pööratakse kuju nimme teise pererahva silma alla viimisele. Kuju viimise adressaat võib olla täpsemalt määratletud: *tehakse nääripoisse, mida tüdrukutele ukse taha viiakse* (Märjamaa 1923, ka Kose 1936, Kullamaa 1990a, Pilistvere 1993b). Osati on toimingut kirjeldatud kui poiste ja tüdrukute omavahelist “arveteklaarimist”: peamiselt viisid poisid kuju tüdrukutele, mõnikord ka vastupidi (Juuru 1987a, Kullamaa 1990a, Pilistvere 1993b). Samuti on “mürgistatud” ja naeruvääristatud nii sotsiaalseid anomaaliaid – näit. vanapoisse-tüdrukuid (Vändra 1988a), vanainimesi ja õelaid (Kullamaa 1990c).

Kuju pole tahetud omale jätta, ta kantakse mujale *edasi* ning räägitakse sellest kui *perest perre* viimisest. Teadetes pole täpselt kirjeldatud, mida seal peres, kuhu kuju viimaks jäänud, temaga peale on hakatud. On öeldud, et kuju *rändas terve valla läbi, kuni ta viimaks põletati* (Vändra 1935) või keegi ta ära viskas (Juuru 1987a). Kullamaalt on teada, et kuju on pekstud ja öeldud selle juures: *kasi, et sa meie poiste jõulusid ära ei vii!* (Kullamaa 1937, ka 1990a). Võnnust on teade, et toimingu käigus *Tahma-Toomas sai ühte selle tarvis kaevatud auku pandud* (Võnnu 1896).

Toimingu sant tähendus on üldtuntud ning teo tulemus kõigile teadasaamiseks mõeldud. On märgitud, et seda tegid need, kel *oli kombeks näärilaua öösi naabritele kurja teha* (Türi 1966), või et *tehti kiuste pärast* (Juuru 1929d), *rohkem halva soovimiseks ja nalja pärast* (Kullamaa 1960). Kuju saamine on olnud sedavõrd tähenduslik, et tihti kõneldakse *öösi valvel* olemisest, et kuju mitte mingil tingimusel hommikuks omale ei jääks. On teateid selle kohta, et *kui Tahma-Tooma viija saadi teolt kätte, siis ta silmad tehti tahmaseks, puu topiti kuuevarukaist läbi ja saadeti sedasi koju* (Juuru 1929a, Jüri 1929).

Teadetes pole rõhutatud halva omalt ära viimist ega välja ajamist, vaid kõneldakse tagajärgedest, mis kaasnevad juhul, kui kuju edasi ei viida ning omale jäetakse. Järgnevalt on esitatud need osised teadetest, milles on kuju, toimingu mõtet või kuju omalejätmisega kaasnevat olukorda lahti seletatud:

A. *seal (on) paha* (Juuru 1929c),

see ei tähendanud head (Juuru 1987d),

seal ei lähe korda kõik sel aastal (Juuru 1987b),

seal pidi õnnetust tulema (Juuru 1934),

seal juhtub mõni õnnetus (Juuru 1987c),

tähendas lamba katku sellele perele (Kullamaa 1960),

see viib õnne, kas talu või viljajõukuse kasvu ära (Kullamaa 1990c).

B. *tal oli sant tähendus, tähendas mustust* (Juuru 1929g),

seal on must (Juuru 1987h),

- seal talus on kogu aasta must* (Juuru 1929a),
seal jääb mustus majasse (Juuru 1987f),
seal valitseb mustus (Juuru 1929b),
seal pidi kogu aasta valitsema mustus ja korratus (Pöide 1947),
seal pidi räämas pererahvas olema (Juuru 1987e),
seal on mustad ja lohakad rahvas (Juuru 1928–1930),
selle tööd on uuel aastal lohakil ja mustus majas (Juuru 1929d).
- C. *seda peeti laisaks* (Vändra 1988b),
siis on tüdrukud laisad (Pilistvere 1993b),
seal jäävad kõik tööd peale teiste (Paide 1929),
see pere pidi olema terve aasta kõige laisem (Äksi 1961c),
pidi tähendama, et nad on väga laisad kogu aasta jooksul (Nõo 1961),
siis sellel perel pidi laiskust ja seokest asja majas olema (Kullamaa 1990c),
selle maja elanikud olevat laisad ja lohakad (Hageri 1936),
see pere pidi kogu aasta laisk ja lohakas olema (Äksi 1961b),
see oli kõige laisem ja lohakam (Juuru 1987i).
- D. *see saab sel aastal lapse* (Märjamaa 1923, 1929),
sellest saavat lapsega tüdruk (Kose 1929),
need ei saa mehele (Kullamaa 1990a),
seal ei saa tüdruk mehele (Juuru 1987g),
seal tütar ei pidand mehele saama (Juuru 1987c),
jäid vanapoisiks (Juuru 1987a).
- E. *pidi tähendama peigmeest selle talu tüdrukule* (Juuru 1929g),
kui viiakse peremehe ukse taha, siis tähendab see õnne ja poja saamist (Märjamaa 1929),
kui sii leiti enne hommikut üles, siis tähendas sii lamba õnnistust (Kullamaa 1960).

Viimasena mainitud lõikudes (E) on kujusaamisele antud ka parem hinnang, kuid need “peapeale pööratud” põhjendused esinevad paralleelselt tavapärasega: Juuru teate järgi on toodud korruga nii halva kui ka hea tähendusega kuju (Juuru 1929g), teise teate järgi tunnukse kuju tähendus sõltuvat sellest, kellele kuju kantakse (Märjamaa 1929), ning kuju tähenduse on võinud määrata see, kas ta leitakse enne hommikut või ei (Kullamaa 1960). Kahetine suhtumine võis olla tingitud ka sellest, et toimingut tõlgendasid küla põliselanikud ja sisserändajad erinevalt (Kullamaa 1997).

Kuigi seletuste sõnastus erineb suuresti, mahuvad nimetatud põhjendused ühe tähenduspiirkonna raamesse: kuju omale jätmine on taunitav, sellest tuleb hoiduda, ning seega kaasneb kujuga midagi ebameeldivat. Loogiliselt arutades on mustus laiskusest ja lohakusest tingitud. Kasvõi ühest kolmest mainitud põh-

jusest piisab vanatüdrukukuks või -poisiks jäämise tarvis. Üksijäämine on aga õnnetus niisamuti nagu soovimatu lapse saamine jne.

Kuna tegu on aastavahetuse aja taiaga, puudutavad arvatud tagajärjed tervet järgnevat aastat. Mõnede varasemate teadete järgi on *Tahma-Toomas* tehtud ja teda ringi vedama hakatud toomapäeval või jõululaupäeval (vt. Hiemäe 1995, 13, 133–136). Enamasti on olnud kujutegemise ja ringikandmise ajaks vanaaastaõhtu ja -öö. Igal juhul pannakse tähele seda, kuhu kuju jääb uue aasta esimese päeva ehk nääripäeva hommikuks. Kehtib arusaam: “kuidas sellel päeval, nii ka kogu aasta”.

Võib näha toimingute seost teiste aastavahetuspühade kommetega. 19. sajandi lõpu eesti rahvatraditsioonis on toomapäev jõulude-eelne koristuspäev ning *Tahma-Tooma* (ka *Musta-*, *Tolmu-* ja *Nõgi-Tooma välja ajamine* või *välja viimine* tähendas reheahju- ja korstnapühkimist, suurpuhastust või suuremat kraamimist (ERA kalendrikartoteegis teateid 19. sajandi lõpust kuni 20. alguseni üle kogu Eesti, eriti Viljandimaalt ja Tartumaalt; Hiemäe 1995, 12–13, 32–34). Saartel

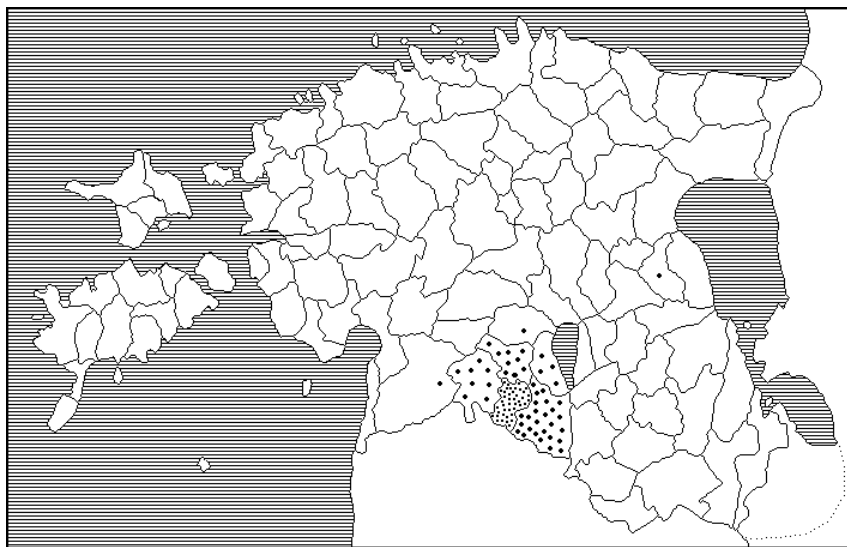

Foto 3. Tuhkpoiss Karksis. Foto R. Hansen, 1966. RKM Fotokogu nr. 4986.

on jõulude ajal tупpa toodud lõikuse ajast alles hoitud vihk (*põllupõrsas, kollivihk, tulupoiss, rehepapp*), millele on tseremoniaalselt pakutud jõulusööke ja jooke (Ränk 1949, 194). Samuti on õlgedest kujusid valmistatud kui ilustusi ning kasutatud *kingsepamängus* (vt. Eisen 1931a, 78; 1931b, 12–26, Hiemäe 1995, 56).

Lõuna-Mulgimaal on õlgedest ja kaltsust nukkude valmistamine ning küla mööda ringi kandmine kuulunud tuhkapäeva kombestikku. Kuju on nimetatud *tuhkapoisiks* (ka *tuhapoiss, tuhkapuss, tuhamees, tuh(k)atüdruk, tuhkapreili, tuhakott* vms.). ERA-s on kombe kohta üle 90 teate, millest varasemad on 1920. aastatest ning suur enamus (2/3) kirjeldustest on talletatud 1960-ndail (peamiselt Karksi, Helme, Paistu, Halliste ja Tarvastu, üksikteated ka Viljandi, Saarde ja Maarja-Magdaleena kihelkondadest; osa teadetest publitseeritud Lätt 1970, 142–143, vt. kaart 4). Komme on tuntud olnud kindlasti juba 19. sajandi lõpul ning elujõus veel 1930-ndate keskel. Arhiivi andmeil on *tuhkapoissi* tehtud veel 1957. aastal, mil viidi *tuhkapuss – sedel kaelas “Olen laisk ja otsin tööd” – kolhoosi kontorisse* (Helme 1962c). Tõenäoliselt on tava püsinud veel kauem. Enamjaolt ongi kombest kõneldud endi elamuste ja kogemuste põhjal. Näit.

Tuhkapäeval tetti tuhapoissi: õlgist rist, panti pää otsa, tuhakotike kaala. Suurempe teive suurempit, poisit teive poisse ja viisive tüdrukile, tüdruku teive

Kaart 4. Õlest ja tuhast kujude valmistamine tuhkapäeval (*tuhkapoiss, tuhkatiüdruk* jt.).

jälle poistele tüdrukut. Ütskõrd olli tuhapoiss kõrgele katusele pant ja keski es saa kätte tät. Kurt sääl siss kavva aiga. Vahel oli kiri ka manu pant: see om su ruut ja selle piat sa võtma. Nii ollive tüdruku manu kirjuten, kui poistele viiti (Karksi 1960m).

Kuju on tehtud sarnaselt aastavahetuseaegse kujuga: näit. *õlgist tetti, rõiva aeti selga* (Helme 1934a), *võeti kott põhkudega kepi otsa, pandi kas tüdruku või poisi riided selga ja müts pähe* (Karksi 1933). Valmistamisel määratakse kuju sugu: näit. *kui meesterahvas tehakse, siis on alt kahe haruline, kui tüdrukuks tehakse, on seelikuga* (Helme 1934c). Osa teadete järgi on olnud kuju lapse moodu (Tarvastu 1940). Erinevuseks on see, et kuju sisse on pandud ka tuhka, kuju peaks on tuhka täis kott või on kujule tuhakott käe külge kinnitatud: näit. *tetti tuhast pää ja õlest jala* (Paistu 1937), *tuhapoiss tehti vanast kaltsust, topiti tuhka täis, tuhaga kott anti kätte* (Saarde 1936). *Tuhkapoisiks* on harvadel juhtudel olnudki vaid tuhka täis kotike (Halliste 1939, Karksi 1960b).¹⁸

Mõnel juhul, kui kuju kannab konkreetset tähendust, on kujul *kiri ja viinapudel kaasas* (näit. Helme 1934b, Paistu 1944), samuti vits, malk, piip vms. Kiri annab teada, keda ta endast kujutab ja mida soovib: näit. *et tuhkapoiss tahab minna teise tallu* (Halliste 1934), *otsib korterit* (Helme 1936), *palub öömaja ja pool voodit* (Karksi 1960f), *tuleb kosja* (Paistu 1937) või *vana Kärt Kärnapäa tuli teile täampe käüma* (Karksi 1936), *preili Jungermann tuleb Märdile kosja* (Helme 1934b).

Toimingu läbiviijaiks on olnud 20. sajandil noored või lapsed. Kuju viiakse salaja – siis kui keegi ei näe – teise majapidamise lähedale. Tihemini on määratletud kuju adressaat: enamiku teadete põhjal on viidud sinna, kus on noori. Näit. *kus teati olevat tüdrukuid või poisse naimise eas* (Karksi 1933), *tetti poiss ja viidi sinna, kus tüdruku ollive; tüdruk tetti ja viidi sinna, kus poisi ollive* (Helme 1962a). Kuju on pandud ukse ette/taha, selle külge, visatud esikusse, eluruumidesse, söögilauale või koguni *mõnele voodisse* (Karksi 1960k). Toiming võib olla isegi liialdatult demonstratiivne: näit. *kord oli tuhkapoiss seotud korstna külge* (Karksi 1960m) ning 1933. aastal on kuju olnud Abjas turuplatsil pumba otsas (Halliste 1934).

Tuhkapoisi viimist kirjeldatakse sageli kui mõistatusmängu: peres, kuhu on kuju toodud, püütakse ära arvata, kust ta pärit, ning viiakse sinna tagasi. Nii kõneldaksegi, et *tuhkapoissi* võidi edasi-tagasi vedada mitu päeva, 2–3 nädalat või terve kuu, kuni keegi ta ära sokutas, hävitas või kõrvalisse kohta kandis. Kuju hävitamine pole olnud eesmärk omaette, vaid kantud siirast soovist mingil

¹⁸ Komme viia tuhkapäeval teise perre tuhka on tuntud ka mujal Eestis (vt. Simuna 1960, 1978, Koeru 1938). Pisikeste tuhakotikeste kinnitamine salaja kellelegi riiete külge on tuhkapäeva kombena tuntud Põhja-Lätis (Beatrice Reidzane suuline teade).

viisil kujust vabaneda. Näit. *peremees ol' ärä põleten ahjun, ol' ebausklik* (Paistu 1944), *metsavaht lasi püssiga puruks* (Helme 1934b), *ei saanud muidu lahti, kui peidetud ühele ree peale* (Helme 1934a, ka Karksi 1960g), *viisin võsasse Jõksi poole* (Karksi 1960j), *üts võtten, panden saani, tee pääl sidunu puu otsa* (Karksi 1960e).

Vanemate inimeste silmis on taig olnud nõidus (kunst), millel on halb tähendus. Kuju saamist on kardetud ning sellest on tekkinud tüli. 19 teates on põhjuse ja tagajärje seos ka rohkem või vähem selgemalt sõnastatud:

- A. *tuhapoiss õnnetuses talusit müüdü viitigi* (Karksi 1936),
üteldi iki õnnetuse tooja oleved, sedä pelläti (Paistu 1944),
sellel pidi õnnetus olema, kes ei saanud (edasi) viia (Maarja-Magdaleena 1981).
- B. *oli laiskuse sümbol* (Karksi 1960g),
tuhkapoiss tähendas laiskust (Karksi 1960i),
kästi ära viia, öeldi: laiskus majast välja! (Karksi 1960j),
viisi tõse talule, et laiskust ärä viia (Karksi 1960e),
üks naine sai hirmus pahaseks, et meie toovat temal laiskust (Karksi 1935b),
öeldi, et toodi tuhkatööd; kellele ta viimati jääb, sellel on siis palju
tööd sel aastal, et kurat jagab tööd tuhkapäeval (Helme 1934a),
kuhu ta jääb, selle tööle ei olevat kedagi jõudu (Helme 1934b),
kellel päeva kätte jääb, see on laisk, peab ruttu ära viima (Karksi 1934),
et mitte laisaks ei oleks peetud, katsuti enese juurest kaugemale ära
viia (Karksi 1960h),
kelle trepilt see valges leitakse, see jääb laisaks järgmisel aastal
(Karksi 1935a),
kus kohta hommikuks jäi, sääl pidi kogu aasta mustus olema (Paistu 1946),
inimese olive irmul ... tähendus olli iki sedasi, et nee, kes veie, nee on
iki usina inimese, ja kelle manu ommukuks jäi, olive iki laisa (Halliste 1940).
- C. *kennig es taha tuhkapoissi, laiskust omale jättä, mõni ütles, säält ei*
saa mehele (Karksi 1960d),
olevat vanatüdrukukuks jäämise tunnus ja sellepärast ei taha keegi, et
teised seda tema ukse kõrval näeks (Paistu 1930),
kuhu viidi, pidid tüdrukud mehele saama (Karksi 1960a).
- D. *kellele jäi, sai naaru alla* (Helme 1962b).

Valdavalt pööratakse tähelepanu laiskusele. See on ootuspärane, kuna laiskusest lahtisaamise taigasid on sellel ajajärgul teisigi. *Tuhkapoisi* tegemine ja

teised taolised kombed leidsid aset aastaajal, mil rahval oli käsil ettevalmistus suviseks tööperioodiks, siit ka maagiline töäjõudluse taotlus ja laiskuse peletamine (Lätt 1970, 137). Saare- ja Hiiumaalt on kõneldud laiskuse toast välja peksmisest: kes tuhkapäeval kõige kauem üleval oli, see jäi tuhkatussiks. *Tuhkatuss pidi tuba pühkima ja selle juures ise laulma: "Tuss, tuss, tuss toast välja, uus töäjõud tuppa jälle!"* (Käina, vt. Lätt 1970, 140). Virkusele õhutab ka õhtune tule ülesvõtmise keeld, vastlapäeval valges magamaminemise nõue ning sajandi alguses veel paiguti tuntud kujutelmad *laisknaisest, kes toob tööd* (vt. näit. Lätt 1970, 118–119, 140–141, 151–152).

Osa teadete (B, D) järgi pole kuju iseenesest halb, vaid tema omalejätmise korral ollakse laisk (halb, must vms.) teiste silmis. Laste ja noorte jaoks – ning seda rõhutatakse tihti hilisemates teadetes – on toiming olnud nali: öeldakse, et *tetti sedäsi löri* (Paistu 1937), *viguri pärast tetti* (Helme 1962d), *kui teine tahtis teist nõögata või pilgata, siis tehti* (Halliste 1960) vms. Samas on toimingul koht noortevahelistes suhetes: viiendiku teadete järgi on teinud poisid tüdrukutele “kavalere” ning tüdrukud poistele “armsamaid” (vt. välimus). Tembutatakse ka millegi ebahariliku või taunitava rõhutamiseks: näit. *kord viidi tuhapreili kahele vanapoisile* (Helme 1934b), *lapse moodi kuju viiti neile inimestele, kellel es ole latsi ja kaua paarin elanu või viiti tüdrukile, kellel arvati olevat laits ollu ja selle ära ävitanu. Sõs panti si kuju aia teiba otsa, et tõise inimese ka näeva* (Tarvastu 1940).

Hoolimata toimingu mängulisusest on mainitud, et kui kuju tooja tabati, *topiti lund perse täis, anti vatti* (Helme 1934b), *aeti luuavars käistest läbi, nii et ta käsi liigutada ei saanud, seoti tuhkapoiss selga ja saadeti sedasi koju* (Helme 1939) või *pandi sialautta kinni* (Karksi 1960c). 1930-ndail on asi eksikombel kohtusse läinud: *politsei saanu kätte ja meie onu käenu kohtun. Politsei es ole aru saanu, et see ol'li rahvanali* (Karksi 1960l).

4.

Kuidas on kirjeldatud õlgedest ja riiekest valmistatud inimsarnase kuju tegemise ja kandmise kombed omavahel seotud? Geneetiline seos on kindlasti *metsiku tegemisel* ning *kadaajamisel*, sest need kombed on olnud tuntud küll erinevatel ajajärkudel, kuid samades kihelkondades. *Metsiku tegemise* ning jõulude ajal (*Tahma-Toomas, nääripoiss* jt.) ja tuhkapäeval (*tuhkapoiss* jt.) kujude valmistamise ühendavad rahvakalendri tähtpäevad, mil kujutegemine ette võeti, kuigi kommete levikupiirkond on erinev. Rahvaluulekogude andmetele toetudes on viimatinimetatud kombed eesti rahvapärimuses tuntuks saanud alles 20. sajandil, seda siis kas iseeneslikult või seni selgitamata kultuurimõjutuste ajal,

kuigi pärimuslik “pinnas” või “taust” sellistele uskumustele on olnud genuiinselt olemas. Võimalik on siiski, et nimetatud kombes on ka juba 19. sajandil pärimuses tuntud, kuid need ei kajastu rahvaluulekogudes.

Kõigil kirjeldatud toimingutel on ühisosa, mille alusel võib neid pidada ühe ja sama nähtuse erinevateks avaldumisvormideks, mille taga on sama või sarnane mõtlemise ja käitumise arhetüüp. Läbivaks ühisjooneks on millegi ebaseeldiva eemaldamine ning tõrjumine (tõrjemaagia) inimkujulise nuku võõrale territooriumile viimise abil. Kommete erinev iseloom sõltub toimingu “sobitumisest” pärimusse, tema kandjate vaimusest ning tava käibimise ajajärgust.

Erinevad on kuju viimise kohad: taiga on kirjeldatud kui kuju viimist metsa (*metsik*), võõrale maa(ala)le (*metsik, kada*), teise talu õuele või kambris (Tahma-Toomas, *nääritont, tuhkapoiss* jt.). Täpsemalt väljendades, on erinevad olnud kohad, kuhu toiming on suunatud. Varasemate teadete puhul on suunatus olnud neutraalne, oma kogukonna maalt eemale, selle piiridest välja, hiljem erapooalikult just nimme teise kogukonna maale. Aja jooksul on täpsustunud objekt, millele/kellele on konkreetne taig suunatud: algul on tegemist alaga, mis väljaspool koduringi (mets, karjamaa, võsa), siis võõra kihelkonna, teise küla territooriumi või teise talu/pere õuega, ning viimaks konkreetsete isikutega, kellele on nukk määratud.

Võib arutada nii, et kunagi hajaasustuse ajajärgul on tähendanud oma küla piiridest välja minemine metsa sattumist. Kuna metsa oli rohkesti ja kõikjal, siis asus ta puhveralana eri kogukondade vahel. Asustuse tihenedes, haldussüsteemi välja kujunedes (talu- ja mõisapiiride põlistudes) ja talupoja maailmapildi teisenedes, hakkas oma territooriumilt väljumine tähendama otsemaid võõra kogukonna maale sisenemist. Üldine, lihtsalt lahti saamine asendus siis täpsemalt suunatud, teise küla või pere maale viimisega. Omavaheliste vastuolude süvenedes võis sellest ajapikku kujuneda kujude demonstratiivne naabri perre viimine ning kindlatele isikutele sokutamine.

Vahe suunatuses on tingitud ka sellest, et varemalt on toiming olnud kogu küla ühine tseremoniaalne riitus, hilisemal ajal peamiselt pere ringis salaja ettevõetud taig. Arhailisemaks võib pidada siinpuhul kollektiivset toimingut, mis kristlikust vaatepunktist taunitavana ning ametivõimude ebasoosingu ajal avalikust privaatsesse sfääri on taandunud.¹⁹ Uskumusliku tausta teisenedes on säilinud toimingu salajas hoidmine, kuid esile tõuseb tagajärje võimalikult lai demonstreerimine.

Erinev on olnud toimingusse suhtumine. Algselt tõsised ettevõtmised on taandunud laste ja noorte repertuaari ning esile on tõusnud meelelahutuslik

¹⁹ Võimalik on ka vastupidine muutumissuund: individuaalse toimingu muutumine tseremooniaks (vt. näit. *lindude äratamine* Põhja-Kuramaal; Tampere 1970, 210).

funktsioon. Huvitav on seegi, et kuigi hilisema aja teadete järgi pole kujuviijad mitte täiskasvanud, vaid lapsed, on nendelgi juhtudel tuntud toiming "tösis" tähendust, mis eksisteerib "uute" tähendustega paralleelselt.

Võib arutada nii, et toimingut on nähtud taiana, mille kaudu vabaneda ebameeldivast ja halvast – kõik eespool loetletud tähendused mahuvad selle tähendusvälja alla. Varasemate teadete põhjal on olnud peamine kujust lahti saamine. Hiljem tuleb juurde arusaam, et ebameeldiv tuleb üha täpsemalt lokaliseerida. Samuti on komme seotud piiratud õnne või jõukuse kontseptsiooniga: omale saab õnne vaid teiste arvel. Kui usutakse, et toiming käigus omalt halb ära aetakse, siis järelikult usutakse, et kuju omale jätmine tähendab halva omale saamist. Algul arvatakse kuju sisaldavat ebameeldivat – soovimatu ning sobimatu on temaga igasugune kokkupuude. Paralleelselt võib käibida arusaam, et kuju saamine on halb enne ning järgneda võib midagi õnnetut ning ebameeldivat. Kui kujus sisalduva halva arusaam pole enam ajakohane, säilib kuju tähendus sümbolina. Halb pole mitte kuju ise (või ta on seda kaude), vaid see avaldub teiste pilkes. Ebasoosingusse teiste silmis satutakse siis, kui kuju omale jäetakse ning muud ka seda tähele panevad. Ollakse laisad, rāpased, mustad jms. muude arvates ning kujusaamine on n-õ. häbiplekk. Sellisel juhul on tähtis toiming tagajärje nähtavus, toomise demonstratiivne rõhutamine. Siit pole kaugel arusaam, mille järgi ei viida kuju igatühele, vaid neile, kelle käitumises on midagi eba-harilikku ning tavatut. Nii pööratakse tähelepanu anomaalsele, millelegi keelatudle ja taunitule selle erinevust tavapärasest naeruvääristades.

Kuju on valmistatud enamjaolt inimesetaoline, s.t. inimese mõõtu ja riietes. Kasutatud on materjale, mis on olnud käepärast ning mille valikut on mõjutanud vastaval tähtpäeval domineeriv: jõulude eelsel ajal reheriided, jõulude aegu põhud; vastla- ja tuhkapäeval prügi, sõnnik, tuhk jms. Analoogselt on ka toimingu mõtestatus seotud vastava tähtpäeva muude uskumuste ning kommetega.

1991/1997

Arhiivi viited

Audru 1680 = Laakmann, Anderson 1934, 12;

Hageri 1936: ERA II 91, 701/2 (6) – Pahula algkool;

Halliste 1930: KKI, WS; **1934:** ERA II 78, 526 (6) – R. Viidalepp; **1939:** ERA II 214, 560 (5) – A. Karu; **1940:** ERA II 285, 269 (47) – S. Lätt; **1960:** RKM II 104, 122/3 (19) – E. Liiv;

Hanila 1678: Th. Hiärne = Laakmann, Anderson 1934, 11–12; **1709:** E. Ch. Weidenhain = Laakmann, Anderson 13–14; **1890:** H II 17, 771 (8) – M. Ostrow; **1896:** E 25286/7 (4) – A. Reimann; 1936: ERA II 195, 456/7

- (11) – R. Viidalepp = Lätt 1970, 121; 1968: RKM II 253, 50/1 (7) – L. Briedis = Lätt 1970, 121–122;
- Helme 1934a:** ERA II 78, 104 (28) – R. Viidebaum; **b:** ERA II 78, 139 (18) – R. Viidebaum; **c:** ERA II 78, 143/4 (1) – R. Viidebaum; **1939:** ERA II 180, 176/7 (34) – H. Martin; **1936:** KKI, WS; **1962a:** RKM II 142, 261/2 (11) – E. Tampere; **b:** RKM II 144, 226/7 (9) – S. Lätt; **c:** RKM II 145, 490 (5) – O. Jõgever; **d:** RKM II 145, 502/3 (21) – O. Jõgever;
- Juuru: 1929a:** ERA II 19, 564/5 (1) – R. Põldmäe = Hiiemäe 1995, 20–21; **b:** ERA II 19, 565/6 (2) – R. Põldmäe; **c:** ERA II 19, 566 (3) – R. Põldmäe; **d:** ERA II 19, 567/8 (4) – R. Põldmäe; **g:** ERA II 19, 569/70 (8) – R. Põldmäe; **1928–1930:** KKI, WS; **1934:** KKI, WS; **1987a:** RKM II 401, 424/6 (16) – M. Hiiemäe; **b:** RKM II 401, 449 (6) – M. Hiiemäe; **c:** RKM II 401, 501 (1) – M. Hiiemäe; **d:** RKM II 402, 179/80 (19) – A. Korb; **e:** RKM II 402, 242 (8) – A. Korb; **f:** RKM II 402, 284 (17) – A. Korb; **g:** RKM II 402, 304 (9) – A. Korb; **h:** RKM II 402, 301 (29) – A. Korb; **i:** RKM II 403, 235 (13) – A. Korb;
- Jüri 1929:** ERA II 20, 358/9 (8) – R. Põldmäe;
- Kaarma 1867:** Holzmayer III 8, 4 (28); **1872a, b, c:** Holzmayer 1872, 10–11 = Laakmann, Anderson 1934, 16–17; **1931:** ERA II 34, 147 (48) – O. Loorits;
- Karja 1926:** E 58390 – G. Ränk = Laakmann, Anderson 1934, 17; **1930:** ERA II 23, 717/ 719 – G. Ränk = Laakmann, Anderson 1934, 18; **1932:** ERA I 4, 305 (13) – O. Grepp;
- Karksi 1933:** E 82569a (13) – Vändra majandusgümnaasium; **1934:** ERA II 78, 537 (6) – R. Viidalepp; **1935a:** ERA II 88, 54 (76) < Kadriina – M. Saks; **1935b:** ERA II 96, 208 (30) – M. Sarv; **1936:** KKI, WS; **1960a:** RKM II 87, 436/7 (29) – E. Tampere; **b:** RKM II 87, 475/6 (7) – E. Tampere; **c:** RKM II 94, 134 (16) – S. Lätt; **d:** RKM II 94, 140/1 (8) – S. Lätt; **e:** RKM II 94, 243/4 (17) – S. Lätt; **f:** RKM II 94, 362 (11) – O. Jõgever; **g:** RKM II 94, 474/5 (9) – O. Jõgever; **h:** RKM II 94, 502 (7) – O. Jõgever; **i:** RKM II 94, 530 (4) – O. Jõgever; **j:** RKM II 94, 522 (9) – O. Jõgever; **k:** RKM II 95, 185 (15) – L. Briedis; **l:** RKM II 96, 92 (5) – V. Jürken; **m:** RKM II 96, 115 (30) – V. Jürken;
- Karuse 1693:** H. M. Philipp = Laakmann, Anderson 1934, 12; **1889a:** H II 2, 196 (304) < Kse – M. Ostrow, O. Kallas = Laakmann, Anderson 1934, 26–27; **b:** H II 2, 369 (494) – M. Ostrow, O. Kallas = Laakmann, Anderson 1934, 27–28; **1924:** E, StK 23, 91 (8) – A. Tiitsmaa = Laakmann, Anderson 1934, 28–29, Lätt 1970, 122; **1929a:** ERA II 16, 179 (14) – H. Tampere = Laakmann, Anderson 1934, 29; **b:** ERA II 16, 184 (6) – H. Tampere = Laakmann, Anderson 1934, 29–30, Lätt 1970, 121; **c:** ERA II 16, 250 (11) – H. Tampere = Laakmann, Anderson 1934, 30; **d:** ERA II 16, 257 (1) –

- H. Tampere = Laakmann, Anderson 1934, 30-31; **1968**: RKM II 254, 32 (14a) – E. Liiv;
- Kirbla 1936a**: ERA II 195, 327 (7) – R. Viidalepp; **b**: ERA II 195, 369 (24) – R. Viidalepp;
- Koeru 1938**: ERA II 183, 597 (25) – L. Priks;
- Kose 1936**: ERA II 121, 554 (1) – G. Sommer;
- Kullamaa 1937a**: ERA II 137, 157/8 (9) – V. Eenveer = Hiiemäe 1995, 13; **b**: ERA II 137, 275/7 (1) – V. Eenveer; **1960**: RKM II 101, 125/6 (14c) – J. Nurme; **1990a**: EK RK I 90, 196 (6) – T. Roll; **b**: EK RK I 90, 214/5 (17–18) – T. Roll; **c**: EK RK I 90, 219/20 (9) – T. Roll; **d**: EK RK I 90, 221/3 (1) – T. Roll; **1997**: EFA – M. Sarv < Linda Laanemäe;
- Maarja-Magdaleena 1983**: RKM II 368, 281 (30) – T. Tammo;
- Mihkli 1694**: H. Göseken = Laakmann, Anderson 1934, 13; **1894**: H III 18, 798 (2) – A. Kappok = Laakmann, Anderson 1934, 31;
- Mustjala 1939**: ERA II 255, 234 (1) – K. Lepp = Lätt 1970, 121, Tampere 1985, 87;
- Märjamaa 1923**: E 53585 (33) < Haapsalu – V. Lao; **1929**: E 64218 (1) < Haapsalu – V. Lao;
- Nõo 1961**: RKM I 4, 157 (5) – A. Jõesild;
- Otepää 1982**: RKM II 361, 206 (4) – M. Raju = Hiiemäe 1995, 135;
- Paide 1929**: ERA II 14, 23 (33) – R. Viidalepp;
- Paistu 1926**: E 57217 (8) – I. Kurrik; **1930**: E 73103/4 – O. Tanilas; **1937**: ERA II 142, 438 (4) – S. Kutti; **1944**: RKM II 1, 181/3 (23) – S. Lätt; **1946**: RKM II 13, 133 (95) – A. Pikamäe;
- Pilistvere 1993a**: RKM II 457, 369/70 (8) – M. Hiiemäe; **b**: RKM II 456, 105/6 (8) – M.-A. Rimmel; **c**: RKM II 456 – M.-A. Rimmel;
- Pärnu 1680**: J. G. Gerlach = Laakmann, Anderson 1934, 3–6;
- Pöide 1947**: RKM II 4, 129 (6) – H. Aste = Hiiemäe 1995, 20;
- Püha 1974**: KKI, KS;
- Saarde 1936**: ERA II 124, 285 (6) – L. Takk;
- Simuna 1960**: RKM II 136, 15 (1) – N. Viirmann; RKM II 331, 173 (27) – A. Korb;
- Tarvastu 1940**: ERA II 270, 253 (15) – J. Veskemäe;
- Tõstamaa 1964a**: RKM II 175, 438 (21) – M. Proodel; **b**: RKM II 177, 118 (8) – E. Tampere;
- Türi 1966**: KKI 39, 652 (5);
- Võnnu 1896**: E 23570/1 (24) – P. Rootslane;
- Vändra 1854**: Kreutzwald 1854, 81 = Laakmann, Anderson 1934, 15–16; **1935**: ERA II 82, 429 (1) – Vändra majandusgümnaasium; **1988a**: RKM II 405, 580/1 (16) – S. Karro; **b**: RKM II 405, 581 (18) – S. Karro;

Äksi 1961a: RKM I 4, 507 (5) – T. Aruoja; **b:** RKM I 4, 514 (6) – U. Seppius;
c: RKM I 4, 551 (2) – T. Lindeman.

Kirjandus

- Ariste, P. 1933. Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles. *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis)*, B XXIX (3), Tartu.
- Dömötör, D. 1989. *Ungarische Volksbräuche*. Corvina.
- EE 1935 = *Eesti entsüklopeedia* V. Tallinn.
- Eisen, M. J. 1911. Metsik. *Eesti Kirjandus*, 259–264.
- Eisen, M. J. 1916. Metsik. *Eesti Kirjandus*, 439–441.
- Eisen, M. J. 1931a. Jõuluõled. *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* VI. Tartu, 67–80.
- Eisen, M. J. 1931b. *Meie jõulud*. Tartu.
- Eisen, M. J. 1995 [1919]. *Eesti mütoloogia*. Tallinn.
- EKS 1994 = *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat* III. Tallinn.
- Frazer, J. G. 1983 [1923]. *Zolotaja vetv*. Moskva
- Haavio, M. 1932. Lohikäärme ja neito. Vertaileva runotutkimus. *Suomi* 5, 14. Helsinki, 1–96.
- Hagu, P. 1975. Setu viljakusjumal Peko. *Keel ja Kirjandus* 3, 166–173.
- Hiiemäe, M. 1987. Rahvakalendri talvepühad. *Looming* 12, 1678–1687.
- Hiiemäe, M. (koost.) 1995. *Eesti rahvakalender* VII. Tallinn.
- Holzmayer, J. P. 1872. Osiliana. Erinnerungen aus dem heidnischen Göttercultus und alte Gebräuche verschiedener Art, gesammelt unter den Insel-Esten. *Verhandlungen der Gelehrte Estnische Gesellschaft* 7, 2, Dorpat.
- Jaago, T. 1997. Regilaulu varasemast kihist Läänemaal. *Läänemaa Muuseumi Toimetised* I. Haapsalu, 113–120.
- Juhkam, E. 1992. Eesti rootslastest. *Keel ja Kirjandus* 7, 394–402.
- Kahk, J. 1987. Ristiusk, teadus ja nõiaprotsessid XVII sajandil. *Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis* III. Tallinn, 146–171.
- Kalendarnõje... 1977 = Kalendarnõje obõtsai i obrjadõ zarubežnoi Evropõ (konets XIX – natšalo XX veka)*. *Vessennije prazdniki*. Moskva.
- Kallas, O. 1903. *Kraasna maarahvas*. Helsinki.
- Kreutzwald, F. R. 1854. *Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten von Johann Wolfgang Boechler. Mit auf die Gegenwart bezüglichen Anmerkungen beleuchtet von Fr. R. Kreutzwald*. St. Petersburg.
- Laakmann, H., Anderson, W. 1934. Ein neues Dokument über den estnischen Metsik-Kultus aus dem Jahre 1680. *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis)*, B XXXII (5), Tartu.

- Laugaste, E. 1963. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu I. Valitud tekste ja pilte*. Tallinn.
- Loorits, O. 1989 [1932]. *Eesti rahvausundi maailmavaade*. Tallinn.
- Loorits, O. 1951. *Grundzüge des estnischen Volksglaubens II*. Lund.
- Lätt, S. (koost.) 1970. *Eesti rahvakalender I*. Tallinn.
- Madar, M. 1987. Nõiaprotsessid Eestis XVI sajandist XIX sajandini. *Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis III*. Tallinn, 124–145.
- Mägiste, J. 1927. L[ääne]m[ere]s[oo]m[e]. keelte kuradinimestikust. *Eesti Keel* 1–3, 66–84.
- Oinas, F. 1992. Viljakusest ja maagiast. *Looming* 5, 679–686.
- Paulson, I. 1997 [1966]. *Vana eesti rahvausk*. Tartu.
- Propp, V. 1963 *Russkije agrarnõje prazdniki*. Leningrad.
- Päss, E. 1931. Lihaherde Eestis. *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat 1930 (VI)*. Tartu, 5–40.
- Pöldmäe, R. 1935. Taevakäijad. *Kaleviste mailt. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad 3*. Tartu, 123–176.
- Pöldmäe, R. 1965. Hernhuutlik kirjasõna XVIII sajandil ja XIX sajandi algul. *Eesti kirjanduse ajalugu I*. (Toim. A. Vinkel) Tallinn, 205–228.
- Ränk, G. 1988. Patuoinas ja elupuu. *Eesti Teadusliku Seltsi Rootsias Aastaraamat X (1985–1987)*. Stockholm, 93–127.
- Ränk, G. 1996 [1949]. *Vana-Eesti rahvas ja kultuur*. Tartu.
- Saareste, A. 1958. *Eesti keele mõisteline sõnaraamat I*. Stockholm.
- Saareste, A. 1959. *Eesti keele mõisteline sõnaraamat II*. Stockholm.
- Tampere, H. 1970. Lindude äratamine liivlaste rahvatraditsioonis. *Läänemeresoomlaste rahvakultuurist*. Tallinn, 193–221.
- Tampere, H. 1975. *Eesti rahvapillid ja rahvatantsud*. Tallinn.
- Tampere, H. ja E. 1985. *Vana kannel V. Mustjala regilaulud*. Tallinn.
- Treumuth, N. 1932. Maakuningas ja mängutoad. *Eesti Kirjandus*, 17–19.
- Troska, G. 1995. Metsik. *Eesti rahvakultuuri leksikon*. (Toim. A. Viires) Tallinn, 157.
- Vahre, L. 1991. *Eestlase aeg. Uurimus eesti rahvapärase ajaarvamise ajaloost*. Tallinn.
- Valk, Ü. 1986. Ohverdamine eesti rahvausundis. *Vikerkaar* 6, 71–74.
- Viidalepp, R. 1941. Kildsann ja muid endisaegseid külanoorte kooskäimisi. *Eesti Keel ja Kirjandus* 1, 47–65.
- Viidalepp, R. 1983. Tüdrukute ülalistmine Kihnu saarel. *Suomalaisen Ugrilaisen Seuran toimituksia* 183. Helsinki, 399–407.
- Västriik, E. 1993. Veel metsikust. *Eksperimentaalne folkloristika*. Tartu.
- VMS 1980 = *Väike murdesõnastik I*. Tallinn.

- Waronen, M. 1898. Vainajain palvelus muinaisilla suomalaisilla. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 67. Helsinki.
- Wiedemann, F. J. 1876. *Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten*. St. Petersburg.
- Willigerod, J. C. Ph. 1814. *Geschichte Ehstlands vom ersten Bekanntwerden desselben bis auf unsere Zeiten*. Reval.